

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Ústav české literatury a literární vědy

Bakalářská práce

Marta Škubalová

Téma odsunu/vyhnání Němců v české próze

The Topic of German's Transfer in Czech Novels

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Holý, DrSc.

Konzultant: PhDr. Václav Petrbok, PhD.

Praha, 2011

Ráda bych poděkovala Prof. PhDr. Jiřímu Holému, DrSc. za laskavé vedení této práce. Také bych chtěla poděkovat PhDr. Václavu Petrbokovi, PhD. nejen za cenné připomínky k této práci, ale i za to, že mě jako první seznámil s problematickými aspekty česko-německých vztahů.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. 5. 2011

Ponížení je nekonečným zdrojem utrpení: drtí tělo i duši potupených, dusí je a pokrývá; jako cejch poznamenává utlačovatele, přetrvává v podobě nenávisti u těch, co přežili, a nezávisle na všeobecné vůli raší tisícem výhonků, jako je pomstychtivost, morální úpadek, negativismus, únava, rezignace.

Primo Levi, *Příměří*, s. 15

Abstrakt

Předkládaná práce je zaměřena na literární díla, v nichž je centrálním tématem historická událost odsunu českých Němců z Československa po roce 1945. Texty byly vybrány tak, aby vytvořily korpus děl reprezentující poválečný vývoj české literatury. Cílem bylo na daném materiálu sledovat rysy stereotypního líčení postav. Hranice mezi Němci a Čechy je rozrušována postavami ze smíšeného manželství. Problematizace odsunu Němců, kteří by byli „pouze“ Němci, však zůstává i nadále nepovšimnuta. Dále je pak konfrontována stereotypní představa Němce-nepřítele s faktem, že ve většině textů nevystupují Němci, ale především Němky. Jednotlivé popisy těchto žen sice do jisté míry odpovídají stereotypu Němce-nepřítele, četné jsou ale také zmínky o perzekuci, které se na Němkách v této době Češi dopustili. Zároveň byla sledována proměna vypravěčské perspektivy. Ta ukázala odklon od využití objektivního nepersonifikovaného vypravěče. Postupem času začala být více využíván subjektivní ich-vypravěč, v poslední době se pak objevuje kombinace obého.

This paper focuses on literary works in which the expulsion of Czech-Germans from Czechoslovakia after 1945 is the central theme. The works were selected to create a collection which represents the post war development of Czech literature. The aim is to follow the features of a stereotypical portrayal of characters. The boundary between Germans and Czechs is disturbed by the portrayal of characters of mixed-marriage. The problems of the expulsion of Germans, in which they were „only“ German continues to be ignored. Furthermore, the stereotypical view of German equals the enemy is disturbed by the fact that in the majority of works German women not only Germans are featured. Individual descriptions of these women within certain aspects follow the stereotype of German equal the enemy. However, there are descriptions of persecution of German women by Czechs. At the same time, changes in the narrator's perspective are followed. This is shown in the tendency not to use an objective impersonal narrator. Over time the use of „ich-narrator“ appeared more often and finally a combination of both.

Klíčová slova

Česky:

- odsun / vyhnání Němců
- vypravěčská perspektiva
- česká literatura po roce 1945
- stereotyp
- německá literatura

Anglicky:

- transfer of German
- narrator perspective
- czech literature after 1945
- stereotype
- german literature

Obsah

1.	Úvod	10
1.1.	Historické zázemí	10
1.2.	Odsun a ostatní média	11
1.3.	Odsun / vyhnání / vysídlení / transfer	13
2.	Metoda.....	15
2.1.1.	Výběr pramenů	15
2.2.	Odborná literatura	17
2.3.	Historické vyprávění	17
2.3.1.	Stereotypy	18
2.3.2.	Literární vyprávění	19
3.	Popis pramenů	20
3.1.	<i>Dům na zeleném svahu</i>	20
3.1.1.	Vypravěč.....	20
3.1.2.	České postavy.....	20
3.1.3.	Německé postavy	21
3.2.	<i>Nástup</i>	23
3.2.1.	Vypravěč.....	23
3.2.2.	České postavy.....	23
3.2.3.	Německé postavy	25
3.2.4.	<i>Město na hranici</i>	26
3.3.	<i>Prager Totentanz (Pražský tanec smrti)</i>	26
3.3.1.	Vypravěč.....	26
3.3.2.	České postavy.....	27
3.3.3.	Německé postavy	28
3.3.4.	<i>Das tote Geleise (Mrtvá kolej)</i>	29

3.4. <i>Boží duha</i>	30
3.4.1. Vypravěč.....	30
3.4.2. České postavy.....	30
3.4.3. Německé postavy	31
3.5. <i>Adelheid</i>	32
3.5.1. Vypravěč.....	32
3.5.2. České postavy.....	32
3.5.3. Německé postavy	33
3.6. <i>Cejch</i>	34
3.6.1. Vypravěč.....	34
3.6.2. České postavy.....	34
3.6.3. Německé postavy	36
3.7. <i>Pátým pádem</i>	37
3.7.1. Vypravěč.....	37
3.7.2. České postavy.....	37
3.7.3. Německé postavy	38
3.8. <i>Peníze od Hitlera</i>	39
3.8.1. Vypravěč.....	39
3.8.2. České postavy.....	40
3.8.3. Německé postavy	41
4. Shrnutí.....	43
4.1. Proměna tématu odsunu Němců v čase	43
4.2. Stereotyp Němce a ženské postavy	45
4.3. Vypravěč.....	46
4.4. Odsun v německé literatuře	46
5. Závěr.....	48
6. Literatura.....	49

6.1. Prameny	49
6.2. Literatura.....	49
6.3. Jiná média	51

1. ÚVOD

Ve své práci se zaměřím na literární díla, v nichž je tematizován odsun (k otázce volby termínu odsun viz 1.3.) Němců¹ z Československa po skončení 2. světové války. U vybraných textů se se zřetelem k typu a rozsahu práce nebudu zabývat jejich genezí, podrobnou formální analýzou ani celkovou interpretací. Chtěla bych se zaměřit na zobrazení postav Čechů a Němců a zjistit, zda popis jejich charakterů a jednání vytváří určité stereotypy. Dále se budu soustředit na roli vypravěče.

Ve své práci jsem se rozhodla věnovat pozornost pouze dílům prozaickým. Jak dokazuje studie Jana Wiendla ze sborníku *Transfer / Vyhnání / Odsun*, v prvních poválečných měsících a letech se obraz Němců stal tématem v poezii relativně častým. Pro účely této práce se nicméně zdají být díla ve vázané řeči příliš svázána s dobou, v níž vznikají. V pozdějších letech se totiž toto téma z poezie vytrácí, a proto není možné provést srovnání děl na základě širšího časového rozpětí vzniku textů.

1.1. Historické zázemí

Po 2. světové válce se představitelé tzv. vítězných mocností mimo jiné ve snaze zajistit do budoucna etnický klid na území Evropy rozhodli soustředit Němce, žijící roztroušeně po celé střední Evropě, do německy mluvících zemí. Tato událost se dnes nazývá odsunem Němců² (k problematice užití různých termínů pro označení této historické události více viz 1.3).

K tomuto přesídlení bylo donuceno na 12 milionů Němců. Největší část z nich musela odejít z území dnešního Polska. Udává se pak, že Československo opustilo na tři miliony obyvatel.

Idea vysídlení se začala zhmotňovat v představách československých politiků již na konci třicátých let, v období protektorátu pak postupně nabírala na síle. V londýnském exilu ještě Edvard Beneš komunikoval s Wenzlem Jakschem, předsedou sudetoněmeckých sociálních demokratů, který se zasazoval o zachování národnostní plurality v poválečném Československu. Politicky korektní se stal plán na

¹ Výraz Němec shledávám problematickým, jelikož se jím důsledně nerozlišuje jazyk, kterým daný člověk mluví, a jeho státní příslušnost. Přesto jsem se však rozhodla používat ho v celé práci. Jedná se totiž o vžité označení německy mluvícího obyvatelstva žijícího v Československu do roku 1945, jehož opisné tvary by mohly působit rušivě.

² Němci nebyli jediným národem, který byl těmito přesuny postižen. Podobný osud potkal např. i Maďary. Ráda bych zde připomněla Poláky, jejichž stát nebyl obnoven na původním předválečném území. Jeho hranice byly posunuty o cca 200 km směrem na západ a několik milionů Poláků má tudíž podobnou zkušenost.

odsun Němců až v důsledku Postupimské konference. Zde ujednaný způsob vysídlení Němců se však zásadně lišil od živelné reakce Čechů po skončení války. Na mnoha místech obnovené republiky došlo k násilnostem, za všechny připomenu Postoloprty či pochod Němců z Brna do Pohořelic. Oficiální političtí činitelé Československa tyto násilnosti většinou tolerovali. Sám prezident Beneš se dokonce veřejně vyjádřil při projevu dne 12. května 1945 z balkonu radnice v Brně takto: „A budeme dělat pořádek mezi námi, zejména také i zde v městě Brně s Němci a všemi ostatními. (*Potlesk.*) Můj program je – já to netajím –, že otázku německou musíme v republice vylikvidovat.“ (Beneš 1996, 139).³

Do dnešního dne zůstává vnímání tohoto období rozporuplné. Čeští politici v obavě z možných restitucí vesměs dodnes hájí Benešovy dekrety, na jejichž základě bylo Němcům zrušeno československé občanství a zabaven majetek⁴. Na německé straně je již od roku 1951 činný Bund der Vertriebenen (dále Svaz vyhnanců), který se snaží upozorňovat na křivdy a zločiny spojené s poválečným odsunem Němců (nejen z Československa) a volá po jejich nápravě. Po roce 1990 se ukázalo, že tři čtvrtiny Čechů více nebo méně souhlasí s odsunem německého obyvatelstva (Kraft 2007, 322).

1.2. Odsun a ostatní média

Člověku, který se o dané téma zajímá, se nabízí vícero možných zdrojů, z nichž lze čerpat informace o odsunu. Existují jednak četné politické diskuze a odborné historické studie, jednak beletrie, která zpracovává téma (více či méně) umělecky zdařile. V poslední době vznikla také řada tematických dokumentů. Ráda bych zde jmenovala především dva, *Zabíjení po česku* a *Sbohem český koutku*, které jsou propojené osobou scenáristy a režiséra Davida Vondráčka. Nejnovější je pak dokument *Řekni, kde ti mrtví jsou*, v němž je problematizována otázka zbudování pomníků na místech, kde došlo v prvních poválečných měsících ke zločinům na Němcích. Všechny tyto pořady jsou k dispozici v online archivu České televize (odkazy viz 6.3.).

³ Význam tohoto a dalších podobných vystoupení prezidenta Beneše je také zdůrazněn v prvním svazku druhého dílu edice *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951* (Arburg / Staněk 2011, 80-82).

⁴ O úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské rozhodl dekret prezidenta republiky z 2. 8. 1945 č. 33/1945. Dekret prezidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy byl sepsán o něco později, 25. 10. 1945. Samotný průběh odsunu pak upravovala řada směrnic, vydaných ministerstvem vnitra. Tyto dokumenty byly uspořádány k vydání Karlem Jechem (Jech, Karel: *Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940-1945*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Jan Šabata, 2003).

První ze zmíněných dokumentů, *Zabíjení po česku*, přináší svědectví o poválečném násilí, kterého se na Němcích dopustili Češi (popř. ruští vojáci) nejen v severočeském městečku Postoloprty. Tento dokument obsahující např. dosud nezveřejněné záběry ze soukromého archívu jedné ze svědkyň, obviňuje Čechy z pasivního přihlížení i aktivního vraždění bezbranných Němců, jejich žen a dětí. Naproti tomu snímek *Sbohem český koutku* se Němců týká pouze okrajově. Pojednává o osudech obyvatel několika vesnic na území dnešního Polska, kde dříve žilo na 5 000 kladských Čechů. Tito lidé byli na podzim roku 1945 označeni na základě bydliště (během války bylo Kladsko součástí Hitlerova Německa) bez diskuzí za Němce. Čekalo je vysídlení do Německa, jejich nemovitý majetek připadl Polsku. Někteří z nich využili blízkosti českých státních hranic a utekli do Československa. Obyvatelé českých příhraničních vesnic se těchto uprchlíků ujali a poskytli jim v prvních dnech přístřeší.

Tyto dva pořady nestojí vůči sobě v opozici, naopak se navzájem doplňují a ukazují, že v poválečných zmatcích docházelo k bezpráví a omylům nejen na území Československa, ale i jinde a že problematika odsunu se nedá zjednodušit jen na Benešovy dekrety či pomstu Čechů za Lidice a heydrichiádu.

Kromě dokumentů existuje i několik filmových adaptací děl s danou tematikou. Nejslavnější a rozhodně řemeslně nejlépe zpracovaná je *Adelheid* Františka Vláčila (1969). Naprostý umělecký kontrapunkt představuje *Nástup* Otakara Vávry (1952), držící se schémat socialistického realismu. Velmi blízko zobrazení tématu odsunu (blíže 2.1) stojí i film Karla Kachyni *Kočár do Vídně* (1966) či televizní seriálová adaptace *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka* (1994) podle knihy Oty Filipa. V roce 2010 bylo ve Švandově divadle poprvé uvedeno představení *Peníze od Hitlera* v režii Michala Langa, který vznikl dramatisací knižní předlohy Radky Denemarkové. A ve stejném roce pak měl premiéru i film Juraje Herze *Habrmanův mlýn*, který vznikl v koprodukcii Česka, Německa a Rakouska. Tato díla vytváří společně s beletristickou tvorbou umělecký odraz tématu odsunu v české kultuře.

Významným centrem, kde se soustřeďuje většina současné diskuze o česko-německých vztazích, se stalo v poslední době Ústí nad Labem. K tématu odsunu Němců se zde konají četné konference a festivaly, ústecké muzeum uspořádalo putovní výstavu *Zapomenutí hrdinové* o osudech německých antifašistů v Československu. Její návštěva se stala pro mě prvním podnětem pro napsání této

práce. V neposlední řadě vznikla v Ústí n. Labem i společnost Collegium Bohemicum o. p. s., jejíž „prvořadým úkolem [...] je příprava první stálé expozice dějin a kultury německy mluvících obyvatel českých zemí“ (CB www).

1.3. Odsun / vyhnání / vysídlení / transfer

Nucený transfer Němců jako historická událost bývá označován různými termíny. Český politik sáhne spíše po označení neurčitým a pokud možno korektním, cílem Eriky Steinbach⁵ bude více apelovat na city posluchačů. Jejich použití se však liší nejen pozicí mluvčího, ale i konotacemi, které jsou s danými výrazy spojené.

V českém prostředí dominuje pojem „odsun“. Na rozdíl od Evy Hahnové, která tvrdí, že „odsun neobsahuje žádné etické nebo juridické konotace“ (Hahnová 1999, 158-9), se domnívám, že tento termín je českými mluvčími vnímán sice neutrálně, ale jako všeobecně platné označení pro danou událost. „Odsun“ se dostal dokonce do Československého právního řádu (Jech 2003, 90). Často je však mylně užíván jako synonymum k termínu vyhnání, není tedy dostatečně rozlišována označovaná skutečnost. Odsunem by se podle mě mělo chápat období, které začalo až na podzim roku 1945, kdy se již do jisté míry uklidily rozbouřené vášně osvobozených Čechů. Německý ekvivalent „Verschub“ je k vidění pouze zřídka.

Jako „vyhnání“ se česky nejčastěji označuje období mezi 8. květnem a 2. srpnem 1945 (Pešek 2004, 29). Podle výsledků výzkumu česko-německé komise historiků bylo během tzv. divokého odsunu zabito zhruba 6 000 lidí; 5 500 v prvních měsících po válce spáchalo sebevraždu. Dalších přinejmenším 18 000⁶ (ale pravděpodobně až dvakrát více) lidí přišlo z nejrůznějších příčin o život v internačních táborech (Pešek 2004, 32). Rozdíl mezi spontánním vyháněním Němců a jejich pozdějším, o něco organizovanějším přesunem lze vyjádřit právě odlišením termínů „vyhnání“ a „odsun“. Slovo „vyhnání“ v sobě ale obsahuje záporné hodnocení, vyhánějí se např. škůdci (Hahnová 1999, 158). Německými mluvčími je ekvivalent „vyhnání“ (tedy „Vertreibung“) používán stejně nekriticky pro označení poválečného přesunu německého obyvatelstva jako v Česku „odsun“.

⁴ Erika Steinbach je prezidentkou Svazu vyhnanců a členkou CDU-CSU. V současné politice se právě její jméno nejčastěji spojuje s tématem odsunu/vyhnání Němců po 2. světové válce.

⁶ „Sudetoněmecká strana hovoří o 220 000 až 270 000 obětech. Společná německo-česká komise historiků upřesnila nyní toto číslo na 15 000 až 30 000 mrtvých. Přijměme tedy pečlivě vypočítaná data, k nimž dospěla komise historiků. Bez ohledu na jejich výši zůstane zločin stejně vždycky zločinem.“ (Glötz 2006, 11)

Výraz „vysídlení“, který je odvozen od slovesa sídlit, obsahuje záporné hodnocení dění. Vždyť vy-sídlení znamená ve svém důsledku zbavení sídla, vyhnání z domova. Je používán spíše německou stranou (tj. „Aussiedlung“), a sice bez rozlišování výše zmíněných dvou fází odsunu.

Termín „transfer“ byl převzat do českého prostředí z angličtiny. Jeho výhodou je nejen oproštění od negativních konotací, ale i širší jeho užití. Jako jediný zastřešuje všechny předchozí výrazy. Tímto pojmem lze navíc označit i pozdější odchod Němců, kteří sice směli zůstat v Československu i po roce 1947, ale z různých důvodů (kontakt s rodinou a přáteli, tlak poměrů) se rozhodli republiku dobrovolně opustit (Arburg / Staněk 2010, 298-9).

Další možná označení, jakými jsou „vystěhování“ či „vykázání“ se ve spojení s danými událostmi používá jen zřídka.

Použití dvou (a více) těchto termínů slouží ve vybraných literárních textech i k charakteristice některých postav. Např. v Řezáčově *Nástupu* mluví Bagár důsledně o „odsunu“ či „vystěhování“; „vyhnání“ či „vysídlení“ zůstávají stranou. Negativní české postavy pak vyjadřují svůj postoj k odsunu pomocí obrátů typu: „Poplavete všichni, a hezky rychle“ (Řezáč 1981, 47).⁷ Podrobná analýza difference výskytu všech výše zmíněných pojmů nejen v beletristických textech, ale i v odborné literatuře by vydala na samostatnou práci, proto se jí více zabývat nebudu.

Pro svou práci jsem se rozhodla používat termínu „odsun“. Souhlasím s editory edice *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951*, že tento termín je v tuzemském kontextu akceptovatelný a podle mě do značné míry zažitý. Je však třeba mít stále na paměti, že pokud se nebude důsledně rozlišovat mezi „mezinárodně nedohodnutým (neschváleným) nuceným vysídlováním /odsunem“ a „mezinárodně dohodnutým (schváleným) nuceným vysídlováním/odsunem“ (Arburg / Staněk 2010, 300), bude se vždy jednat o jistou formu zjednodušení.

⁷ Problematiku překladu těchto výrazů zmiňuje ve svém příspěvku Gertraude Zand (Zand 2004, 90). Je zajímavé, že český výraz „vyhnat“, který používá kapitalista Trnec, je do němčiny přeložen ne jako „vertreiben“, ale jako „rausschmeißen“.

2. METODA

2.1.1. Výběr pramenů

Předem považuji za nutné zdůraznit, že pro potřeby této práce považuji odsun Němců za započatý až v okamžiku ukončení války, tj. po 8. květnu 1945. Události dřívější spadají ještě do období války. Proto nelze zahrnout do pramenů knihy typu *Kočár do Vídně* Jana Procházky. Na hranici přijatelnosti je díky své jedinečnosti román Olgy Barényi *Prager Totentanz* pojednávající o Pražském povstání.

Knihy, v nichž se objevuje motiv vyháněných Němců, se dají rozdělit v zásadě do dvou skupin: na ty, v nichž je odsun centrálním tématem, a na ty, v nichž je zmíněn jen letmo, ve vedlejších dějových liniích. Seznam takových děl by byl značně dlouhý, odsun Němců se jako odraz reálné a dodnes pro společnost jistým způsobem traumatizující události v beletristických textech objevuje relativně často. Namátkou jmenuji např. *Zdivočelou zemi* Jiřího Stránského či *Nudu v Čechách* Alexandra Klimenta.

Ve *Zdivočelé zemi* je motiv odsunu Němců přítomen nejen v podobě žen a starců označených bílými páskami a spravujících poničenou pražskou dlažbu, ale především množstvím prázdných hospodářství v rodném kraji hlavního hrdiny. Avšak způsob, jakým z nich jejich obyvatelé zmizeli, není blíže popsán. Tyto události nejsou v popředí pozornosti vypravěče.

Klimentův román je příkladem toho, jak dané téma může být v knize vyprávěcí úplně jiný příběh verbalizováno pouhými dvěma odstavci. V tomto případě se jedná o tok myšlenek hlavní postavy, které nejsou dále dopodrobna analyzovány ani se neodrazí dále v ději. Přesto následující citát velice dobře ukazuje bolestivé místo české minulosti:

Němečtí starousedlíci museli po válce odejít. Dodneška si myslím, že neprávem a zbytečně. Byl přece poražen režim, nebyl poražen německý lid a národ. Jenže to jsme nechtěli pochopit a vyhnali jsme Němce z Čech. Sami sebe jsme tím vyhnali z Evropy. Jako by se rozhodnutím několika prezidentů mohla zrušit tisíciletá tradice země, která byla vždycky dvojjazyčná. Místo aby se ty jazyky domlouvaly, chtěly se vymycovat. Ale co se budu rozčilovat.

Každý z těch lidí, který odcházel pro obecnou vinu a pro obecný zločin války, odnášel si s sebou svůj individuální osud a příběh, které nemusely být nutně zatíženy ani vinou, ani zločinem. Ti lidé se sem ovšem už nikdy nevrátí, ale jejich příběhy tu zůstávají. (Kliment 1990, 28)

Ve své práci se zaměřím na knihy, v nichž je odsun hlavním tématem. Rozhodla jsem se zvolit prameny tak, aby jednotlivá díla zastupovala různá období české poválečné literatury. Rozhodujícím faktem pro zařazení textu do této práce nebyl jazyk, kterým byl text napsán, ale jazyk, jímž daný autor/daná autorka napsal/a převážnou část svých děl (tj. česky). Problematickými se mohou zdát romány Olgy Barényi *Prager Totentanz* (1958) a *Das tote Geleise* (1961), které, jak už názvy napovídají, byly napsány v jazyce německém. Německy vyšly však autorka začala psát až po 2. světové válce, předchozí tvorba Olgy Barényi byla publikována česky.⁸ Vzhledem k již zmíněné jedinečnosti tohoto vyprávění jsem se rozhodla pro toto netradiční kritérium, upřednostňující jazyk tvorby převládající, ne konkrétních děl. Zaměřím se zde nejen na první část jejího příběhu, na román *Prager Totentanz*, ale zmíním i její poslední text *Das tote Geleise*. Tento rozbor zařadím chronologicky podle roku vydání prvního z románů.

Patrně první zpracování daného tématu bylo publikováno v knize Anny Sedlmayerové *Dům na zeleném svahu* (1947). Jedná se nejspíš o jedinou česky napsanou knihu z doby před únorem 1948, v níž se tematizuje odsun Němců. Jelikož se její druhý román, *Překročený práh* (1949), dějem i pojetím velmi blíží následujícímu dílu, rozhodla jsem se ponechat ho stranou.

Obraz tzv. osidlovací literatury, který by odpovídal nárokům tehdejšího režimu na literaturu 50. let, přinesl román Václava Řezáče *Nástup* (1951). Trochu odlišný způsob ztvárnění představuje *Město na hranici* (1958) Karla Ptáčníka. Ve stejné době vznikají i další socialistickorealisticke literární díla obsahující motiv odsunu (např. *Země dokořán /1953/Bohumila Říhy*), jelikož však nepřinášejí nový úhel pohledu, zůstala stranou mého zájmu.

Již v 50. letech vznikla i próza Jaroslava Durycha *Boží duha* (1955), která však byla publikována poprvé teprve posmrtně roku 1969, tj. o celé dva roky později než *Adelheid* Vladimíra Körnera. Oba texty se od předchozích odlišují jednak vysokou mírou uměleckého ztvárnění, jednak kratším rozsahem. Pozdějšími Körnerovy texty jako např. knihou *Zánik samoty Berhof* (1973) se zde zabývat nebudu.

V období normalizace se téma odsunu stalo v kulturním kontextu nežádoucím. Změnu přinesla sametová revoluce, po níž se s knihami o odsunu obrazně řečeno

⁸ To je také důvod, proč byla Olga Barényi zařazena do Lexikonu české literatury (Lexikon české literatury 2/II, Dodatky A-G, s. 1263-64).

roztrhl pytel. Z přešlé titulů jsem zvolila tři: pro jeho zjevnou inspiraci Durychovým dílem *Pátým pádem* (1996) Václava Vokolka, *Cejch* (1992) Zdeňka Šmída a *Peníze od Hitlera* (2006) Radky Denemarkové. Nejnovější titul *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) Kateřiny Tučkové obměňuje a kombinuje postupy a motivy předešlých děl, proto se jím ve své práci nebudu zabývat.

2.2. Odborná literatura

Existuje celá řada odborných textů, které se zabývají popisem a rozbohem odsunu Němců. Jen málo z nich je však zaměřeno na rozbor literárních pramenů. V českých nakladatelstvích vyšly především následující dvě práce.

První z nich představuje česko-německý sborník příspěvků z konference o odsunu Němců nazvaný *Transfer / Vyhnání / Odsun*, který připravili k vydání Jiří Holý a Gertraude Zand. Dané téma je zde pojednáno dílem z pozice historiků a sociologů, dílem rozbohem literárních děl, v nichž sledovaný motiv hraje větší či menší roli.

Druhá kniha, *Vyhnání. Jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách*⁹ od Michaely Peroutkové se, jak již podtitul naznačuje, skládá ze dvou částí. Autorka zde po stručném výkladu historických souvislostí popsanych z českého i německého pohledu věnuje nejprve dvě kapitoly analýze několika prozaických děl obou literatur. Především s touto částí textu budu následně pracovat. Zbytek knihy je věnován rozdílu v českém a německém vyprávění a orální historii.

Dále existuje několik odborných studií, publikovaných jednak v literárně orientovaných tiskovinách (*Tvar, Literární noviny*), jednak ve sborníku *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, v němž se literárnímu obrazu německy mluvících postav věnuje Václav Maidl.

2.3. Historické vyprávění

V této práci mě bude zajímat literární ztvárnění historické události odsunu Němců z Československa, především pak srovnání zobrazování postav ve vybraných literárních dílech. Abych toho dosáhla, zaměřím svou pozornost nejprve na výskyt stereotypního líčení postav Němců a Čechů, dále budu zkoumat pozici vypravěče.

⁹ Jedná se o překlad původně německého vydání této dizertační práce *Literarische und mündliche Erzählungen über die Vertreibung*. Berlin, WiKu: 2006.

2.3.1. Stereotypy

Jako základní pomůcka pro zkoumání stereotypů mi poslouží studie Hanse Henninga Hahna *12 Thesen zur Stereotypenforschung (12 tezí k výzkumu stereotypů)*.

Podle Hahna (Hahn / Mannová 2007, 18) představují stereotypy zjednodušené způsoby vnímání světa, které každý člověk vstřebává již na úrovni rodiny a školy, skrze média, v mém případě skrze literární díla. Jedná se o redukci reality na nepravdy či polopravdy. Stereotypům je vlastní také citová angažovanost jejich uživatelů, vytvářející hranici mezi My a Oni, která stmeluje skupinu (vesnici, národ...).

K historické genezi stereotypu patří dále jeho dlouhověkost: „[Stereotypen] werden von Generation zu Generation weitergegeben“¹⁰ (Hahn / Mannová 2007, 18; překlad MŠ). V této práci se zaměřím na stereotypní zobrazování Němců, kteří jsou v české kultuře už po staletí vnímáni jako „brutální útočníci, vybavení vlastně stále stejnými atributy. Od bojovníků starogermánských kmenů [...], přes braniborské oddíly po bitvě na Moravském poli, německé křížáky za husitských válek, žoldnéře války třicetileté, vojáky Friedricha II., až po moderní dobu – Němec v českém národním vědomí vlastně mění jen svou uniformu.“ (Rak 1994, 107) Na poli české literatury dokládá negativní líčení Němce studie Václava Maidla. Podle něj jsou Němci již takřka po dvě stě let vnímáni jako „hubitelé Slovanů“ (Maidl 1998, 299). Jsou však ve vybraných literárních textech německé postavy skutečně „stereotypně“ líčeny jako nepřátelé?

Na základě četby pramenů jsem se rozhodla pracovní rozdělit postavy vybraných literárních děl primárně na postavy české a německé. Ve všech textech se pokusím najít a popsat následující typy postav:

Mezi Čechy by měla vystupovat osoba, která odsun schvaluje a podporuje. Dále by se měla objevit postava, která bude překračovat hranici kolaborace a nezákonného podporování poraženého národa, někdo, kdo pochází z česko-německé rodiny, a v neposlední řadě osoba, která bude odsun odsuzovat jako nemorální.

Německé postavy jsem si v této fázi rozdělila do čtyř základních skupin: Němec přiznávající souhlas s nacistickým hnutím, Němec popírající svou účast na 2. světové

¹⁰ „[Stereotypy] jsou předávány z generace na generaci“ (překlad MŠ).

válce, dále pak zarytý nacista a jako poslední kladný hrdina, Němec antifašista. V těchto pasážích bych ráda věnovala pozornost i česko-německým manželstvím a okrajově také zobrazení internačních táborů, nucených prací, a je-li v knize popsán, pak i samotnému průběhu odsunu.

Na základě tohoto popisu budu v závěru své práce jednak sledovat, do jaké míry jsou vztahy mezi Čechy a Němci v literárních dílech na dané téma zobrazovány stereotypně, jednak bych chtěla zjistit, zda jsou tyto stereotypy přejímány autory z generace na generaci či zda časový odstup od dané historické události přináší nové úhly pohledu.

2.3.2. Literární vyprávění

K problematice narativních koncepcí vyprávění bylo napsáno množství odborné literatury. Za všechny autory jmenuji např. Lubomíra Doležela, Gérarda Genetta, Seymoura Chatmana či Haydena Whita. Pro různorodost jejich pojetí jsem se rozhodla vybrat jedno, z něhož budu ve své práci vycházet, a sice terminologii Franze K. Stanzela. Vedla mě k tomu především snadná aplikovatelnost jím užívaných termínů typu „objektivní nepersonifikovaný vypravěč“ či „ich-vypravěč“.

V textech, které jsou středem mého zájmu, se střetávají dva neidentické světy, a sice svět vyprávěný (svět literárního díla) a svět reálný (Jedličková 1992, 6). Zajímat mě bude především to, zda a jakým způsobem se vypravěč vztahuje ke světu vyprávěnému a jakými prostředky toho dosahuje. Rozdíl bude patrný mezi díly, kde jsou úvahy a komentáře vyprávějího subjektu potlačeny ve prospěch působení samotných postav a událostí, a díly, která inklinují k „fiktivní kvaziautobiografii“, subjektivně pojaté zповědi ich-vypravěče. U některých děl by pak mělo být možné rozlišit vyprávění v první osobě a personální vyprávěcí situaci (Stanzel 1988, 266).

K prvnímu typu děl patří romány Sedlmayerové či Barényi, k druhému pak především Durychova *Boží duha*. Případně pak dochází ke kontaminaci obou postupů (Denemarková).

3. POPIS PRAMENŮ

Vybraná literární díla by bylo možné rozdělit podle národnosti hlavních hrdinů. Tento přístup však nelze uplatnit na všechny prózy. Kromě *Pátého pádu* Václava Vokolka a *Cejchu* Zdeňka Šmída jsou v ostatních textech postavy buďto jednoznačně české národnosti, nebo pocházejí ze smíšeného manželství a mohou se tedy identifikovat s oběma etniky. Ve snaze vyhnout se v této fázi popisu materiálu hodnocení jsem se rozhodla postupovat chronologicky.

3.1. *Dům na zeleném svahu*

3.1.1. Vypravěč

Román Anny Sedlmayerové *Dům na zeleném svahu* je čtenáři předkládán jako lineární vyprávění. Dějová linie sleduje poválečný osud hlavní hrdinky, Renaty Markusové. Pouze do několika kapitol jsou vtěsnány pracovní povinnosti jejího manžela Tomáše, jenž se podílí na usvědčení ze zpronevěry svého nadřízeného, soudruha Tomana. V celém textu se nevyskytuje žádná nepřímá řeč, vypravěč je obeznámený s myšlenkovými pochody a motivací jednání všech postav, kteréžto čtenáři zprostředkovává nejčastěji v přítomném čase.

3.1.2. České postavy

Hlavní hrdinka románu, Renata Markusová, je ženou v domácnosti státního zaměstnance, úředníka Tomáše. Oba jsou přesvědčení komunisté, nadšení možností podílet se na obnovení válkou zničené republiky. Renata je hned na začátku vyprávění představena jako velmi vášnivá žena, která nenávidí Němce z hloubi své duše. Říká o sobě toto:

„Takové kruté nenávisti jsem se naučila, Miloši, skoro až zvrácený cit to ve mně je. Nebýt toho, že mne Tomáš nepustil ven o revoluci a po ní, byla bych se vrhla mezi lidi a zabíjela německé ženy a děti. Celá ta léta jsem o tom snila a do poslední maličkosti jsem si představovala rozkoš z krve a smrti. Myslela jsem na příklad s hrůzným pocitem rozkoše na to, jak budu tlouci hlavou malého německého dítěte o telegrafní tyč tak dlouho, dokud neuvidím růžově bílý mozek. A měla jsem šílenou chuť, když jsem viděla karavany zajatců, stoupnout si mezi ně a tlouci je bičem přes skloněné tváře.“ (Sedlmayerová 1947, 14)

Čtenář se postupně dozvídá, že její citlivá povaha utrpěla silný otřes nejen celkovým ovzduším okupace a heydrichiády, ale především popravou blízké přítelkyně Marušky a celé její rodiny. Odtud také pramení její pomstychtivost. O to více překvapivé je její rozhodnutí podpořit nápad svého muže přesídlit do X, zapojit

se do kolonizační činnosti a nevyhnutelně tak přijít do kontaktu s množstvím poražených Němců.

Ještě na začátku stěhování se Renata Němcům brání, nechce být v jejich společnosti ani přijmout jejich (nucenou) práci. Zanedlouho však přivyká a postupně zapomíná „...na jejich potupné znamení. Byli pro ni lidmi, kteří jí pomáhali.“ (Sedlmayerová 1947, 97) Přestává se jich štítit a cítí spíše lítost a soucit. Tento obrat v přístupu k poraženým Němcům v X se projevuje o to silněji, oč častěji s nimi Renata přichází do styku. „*Dům na zeleném svahu* se tak stává především románem vnitřního sváru mezi nenávislným odporem ke všemu německému a zároveň uvědomováním si lidské stránky věci při setkávání se s konkrétními lidmi a jejich osudy.“ (Tomáš 2004, 80)

Na rozdíl od ní neprochází postava jejího manžela Tomáše žádným podobným vývojem. Od začátku je s odsunem Němců jako správný komunista srozuměn. Přesto je odhodlán chovat se k nim lidsky a především podávat pomocnou ruku ve své úřední pozici nehledě na národnost tomu, kdo ji potřebuje.

3.1.3. Německé postavy

Němci, s kterými Renata během prvních týdnů a měsíců po přestěhování přichází do styku, se dají rozdělit do čtyř skupin, zastoupených vždy jednou výraznou postavou.

Jako první je zde sudetský Němec, který otevřeně přiznává své členství v Henleinově straně. Tesař Bulcke dokonce otevřeně tvrdí, že stejně zfanatizovaní byli zprvu všichni Němci. Jelikož si uvědomuje, že v Čechách nemůže zůstat, na vystěhování se svým způsobem těší. Přesto však z jeho řeči vyplývá, že počítá s brzkým návratem domů. Vysídlení je pro něj tedy jen přechodnou poválečnou etapou.

Druhý typ zobrazení Němce zastupují manželé Schulzeovi, bývalí majitelé vily, kterou obsadili Markusovi. Tito staří lidé nejsou ochotni čelit důsledkům svého jednání. Po skončení války odmítají přiznat svůj kladný postoj k nacistickému režimu. Jejich neustálá přítomnost v okolí vily znesnadňuje Renatě i Tomášovi zabydlování se v novém domově. Přestože se totiž doslechli o jejich smýšlení a chování před válkou i během ní, nemohou se ubránit soucitu s jejich utrpením. V rámci možností jim tedy pomáhají. Tomáš jim zařizuje zařazení do posledního transportu do amerického

pásma, kde na ně čeká jejich syn, a z moci úřední je vybaví i vcelku kvalitním oblečením. Z popudu Renaty jim nakonec půjčí peníze, aby mohli odjet. Za všechno dobrodiní se však dočkají pouze nevděku. Schulzeovi se z Německa starají pouze o to, aby byl jejich dům opět v bezvadném stavu, až se oni, nebo alespoň jejich syn, budou moci vrátit.

K nesmiřitelným nacistům patřil Tomášův starý přítel z dětství, bohatý Němec Walter, který strávil kvůli zranění větší část války doma v zázemí. Po kapitulaci se nehodlal spokojit s pozicí poraženého a zapojil se do poslední odbojové činnosti Němců, podporoval wehrwolfy. Zvěsti o této Walterově zarytosti Tomášovi zkalily vzpomínky na dobu, kdy se Walter zastal svého přítele ve rvačce se slovy: „– So ein Tscheche ist mir lieber als zehn Deutsche!“¹¹ (Sedlmayerová 1947, 44) Tato postava vnáší do příběhu příklad toho, jak národní socialismus dokázal obrátit smýšlení jednoho konkrétního člověka o 180 stupňů.

Jedinou možnou kladnou německou postavou v českém románu s kolonizační tematikou je Němec-antifašista. Jako takový je vylíčen pan řídící Samek. Za války musel pracovat v Terezíně, kde měl možnost podporovat židovské ghetto. Jeho privilegia antifašisty ho však vylučují z rámce německé poválečné komunity. Přestože jako jeden z mála má všechna potřebná potvrzení pro to, aby mohl zůstat v Čechách, rozhoduje se dobrovolně odejít do Německa a učit tam německé děti správným hodnotám.

Jen okrajově je zde zmíněna problematika česko-německých manželství. Jediné v tomto románu zmíněné je manželství soudružky učitelky Kochové. Její manžel, německý doktor, byl kvůli odmítnutí partajních (tj. nacistických) funkcí během války perzekuován. Po válce byla diskriminace ze strany Němců vystřídána nepřátelstvím Čechů, kteří mu neodpustili německý přízvuk ani poté, co se zapojil do boje na barikádách. Odmítnutí společnosti ho úplně zlomilo. Stal se z něj zatrpklý muž v domácnosti, starající se pouze o výchovu svých dětí, neschopný sociálního kontaktu s cizími lidmi. Zobrazení osudů tohoto smíšeného páru je o to zajímavější, čím více je zdůrazňován příběh Renaty a Tomáše. Osudy jiných manželských dvojic (kromě manželů Schulzeových, viz výše) vylíčený nejsou.

¹¹ „Jeden takový Čech je mi milejší než deset Němců!“ (překlad MŠ)

Za zmínku stojí i vylíčení internačního tábora poblíž X, vytvořeného z původně židovského koncentráku. Ačkoli Renata osobně během okupace neprošla žádným podobným zařízením, nese při prohlídce internačního tábora těžce srovnání představy hrůz, které museli prožívat Češi,¹² se zacházením, jemuž se po prohrané válce těší Němci. A není divu, Němci jsou zde drženi v čistých ubikacích, které jsou propojeny cestičkami vysypanými bílým pískem, dokonce dostávají dvakrát do týdne k jídlu maso. Odtud jsou posíláni do města i jeho okolí odpracovávat si svou aktivní účast na národně socialistickém hnutí. Pracovně nasazení a v táboře drženi jsou totiž jenom ti výše postavení a prokazatelně za války aktivní Němci. Jejich rodiny žijí často ještě volně v okolních vesnicích. Toto líčení posledního přechodného ubytování Němců a jejich využití jako levné pracovní síly je v ostrém kontrastu s dochovanými zprávami o reálném stavu těchto táborů.¹³

3.2. *Nástup*

3.2.1. *Vypravěč*

V románu Václava Řezáče *Nástup* je hned od první stránky zřejmé, že se vypravěč snaží čtenáře vtáhnout do děje, komunikovat s ním např. pomocí řečnických otázek. Jako u předchozího textu se jedná o vypravěče vševědoucího, který zná všechny vnitřní pohnutky postav. Na rozdíl od *Domu na zeleném svahu* přichází však navíc dříve nebo později u většiny z nich na řadu vnitřní monolog.

3.2.2. *České postavy*

Pro tento román je typické, že zde vystupující postavy rovnoměrně odráží typové celé poválečné rozvrstvení české společnosti. Děj je situován tak, aby se do centra pozornosti vypravěče dostali zástupci dělnické třídy, bohatí i středně majetní měšťané a dokonce i zemědělci. Opomínuta je pouze vrstva bezdomovců a dalších nezajištěných existencí. Tato typologizace vytváří kontrast k *Domu na zeleném svahu*, v němž jsou líčeni pouze průměrně majetní obyvatelé velkého města (Brenner 2009, 274).

Stěžejní roli v *Nástupu* hraje dělník, organizátor předválečných stávek a skalní komunistu Jiří Bagár, který většinu války strávil v německých káznících. Jelikož je v městečku Grünbach (neboli v Potočné) předsedou nově ustanovené správní komise,

¹² A především Židé, ale ti jsou zmiňováni jen jaksi letmo, aby se neřeklo.

¹³ Zmínky lze najít např. v článkách Michala Mareše, resp. v reakcích čtenářů (Mareš 2009).

je pověřen provedením akce vystěhování. Jako správný komunista je s nutností odsunu srozuměn, i když konkrétní osudy některých Němců v něm vyvolávají soucit. Jeho příkladem se řídí naprostá většina Čechů, kteří kolonizují městečko, jež bylo za první republiky takřka čistě německé. Úkolem Bagára je tudíž nejen celou akci vystěhování zorganizovat, musí zároveň dbát na to, aby všichni chápali, proč se tak děje. Své argumenty často přejímá od vyšších autorit (tj. od vyšších straníků), např. od soudruha Galčíka nebo od velitelů sovětské armády: „Musíme vědět, proč je stěhujeme. To není akt msty, to je důsledek rozvíjení revolučního principu.“ (Řezáč 1981, 27-28) Podobná vysvětlení jsou však viděna z odstupu značně plytká a účelově aplikovaná na perspektivu třídního boje a jen těžko se uplatňují na životy skutečných lidí (Peroutková 2008, 46).

Protikladem k Bagárovi je kapitalista a „inteligent“ Trnec, který se vypravil do pohraničí ukořistit něco z majetku zabaveného Němcům. Hned od prvních dnů Trnec projevuje nedůvěru vůči Palmemu, německému antifašistovi, který je pro něj především komunista, a raději spolupracuje s bývalými nacisty. Nejdůležitější je pro něj pouze jeho vlastní zisk. On a jemu podobní pak hlasují proti vystěhování Němců. Jistá, poslušná a levná pracovní síla, kterou tito Němci představují, pro Trnce znamená dělníky neochotné organizovat se v komunistické straně. Z Řezáčova líčení tak vychází Trnec jako jednoznačně záporná postava, což je naprosto v souladu s autorovou snahou charakterizovat postavy na základě vztahu ke komunistické ideologii a představovat tak socialistické prototypy (Brenner 2009, 272).

Hoteliér Rejzek je starousedlík, jako jeden z mála Čechů se vrací do Potočné převzít rodinný majetek. Jeho otce po Mnichově vyhnala vlastní manželka, Rejzkova matka, do vnitrozemí, kde ho Němci nakonec zavřeli a umučili. Rejzka zprvu vzpomínka na otcovu smrt motivuje k boji na barikádách i k návratu domů. Ale postupně je jeho nenávist otupena dobrým bydlem a citem k ženě. Paní Krausová se ještě před válkou provdala za německého důstojníka a po válce byla označena za Němku. Jako takovou by ji bez cizí pomoci čekalo vystěhování. Jejich vztah není blíže popsán – i přes kusé zmínky o nevalném charakteru Krausové, které mohou být interpretovány různě, není jasné, zda je láska oboustranná, či zda Krausová Rejzka pouze využívá.

Jediná z českých osídlenců paní Postavová, prostá selská dcera a žena zemědělského dělníka, projevuje vyslovený odpor k tomu, aby se nastěhovala na statek, jehož majitelé odešli před několika minutami:

„Nikam nepůjdu,“ řekla Postavová prudce. „Chci zpátky do Kralup. Copak je možné vyhnat tyhle lidi za hodinu z chalupy? Ještě tam bude po nich všechno teplé. Nechci a nechci. Nikdo mi neřekl, že je budeme sami takhle vyhánět.“ (Řezáč 1981, 179)

Prohlásit však, že „tato spontánní reakce je výrazem přirozeného rozhořčení, které vyplývá z extrémních podmínek spojených s odsunem“ (Peroutková 2008, 45), považuji za nedostatečný komentář. Ve slovech Postavové přece není vyjádřeno jenom morální rozhořčení nad samotným kvapným vystěhováním německé selské rodiny. Především je zde jasně řečeno, že *ona sama* nechce mít s celou akcí nic společného. Je tedy pravděpodobné, že kdyby přijela s rodinou do Potočné, v níž by už Němci nebyli, žádný morální problém s obsazením jejich usedlosti by neměla.

3.2.3. Německé postavy

V Oudolíčku, malé zemědělské oblasti přidružené od nepaměti k Potočné, se během celé akce „odsun“ našla jenom jedna osoba, statkářka Prüllová, která vybočila z mlčící masy Němců. Ona jediná, sedřená žena ve vysokém stupni těhotenství, dala průchod svým pocitům:

„Divíš se jim, že nás tady nechtějí? Já ne. Já bych tady u sebe nestrpěla nikoho, kdo by mi přivedl do domu vrahy mých vlastních dětí. A vy jste je přivedli, ty, Fritz a všichni, kdo křičeli s vámi. Dělalí vrahy z našich synů a posílali je na smrt a učili je zabíjet tadyhlety, dnes už nikdo neví, proč. A teď musíme platit, nechceme, ale musíme, ať se vzpíráme nebo ne.“ (Řezáč 1981, 185)

Žádný z mužů, ať už sedláků nebo dělníků z obou místních továren, neprojevil obdobnou míru empatie vůči českému národu. Naopak si do poslední chvíle odmítali připustit, že se odsun zrealizuje. Prüllová tak zůstala ojedinelým projevem viny v knize, v níž jsou Němci líčeni ve většině jako zarytí nacisti.

Elsa Magerová představuje dokonalý protipól Prüllové. Tato nepřiliš pohledná žena organizuje totiž po skončení války poslední formu místního odboje, wehrwolfy. Její touha po německém vítězství jí spolu se zbytky nacistické propagandy dávají sílu burcovat staré muže k podvratné činnosti, spočívající především v trávení dobytky a jeho odhánění přes hranice do Německa, zničeného a trpícího nedostatkem. Zajímavé je, že obě poslední postavy jsou „slabé“ ženy. Muži, byť staří nebo válkou

poznámenání, nejsou schopni samostatného projevu odporu vůči Čechům a jejich nenadálé nadvládě.

Německý antifašistický odboj zde zastupuje komunista Palme. Tento stařec, jehož syn zemřel ve španělské interbrigádě, již před válkou varoval své okolí před nebezpečím nástupu fašismu. Jeho opakovaná pomoc Bagárovi a ostatním Čechům mu mezi Němci působí zlou krev. Jako jediný má také od samého začátku jistotu, že nebude vystěhován spolu s národem, který ho poslal do koncentračního tábora.

3.2.4. *Město na hranici*

Na tomto místě udělám výjimku a krátce zde pojednám o románu Karla Ptáčníka *Město na hranici*, který vyšel v roce 1961. Toto dílo bylo vnímáno jako polemika k zideologizovanému popisu hrdinů Řezáčova *Nástupu*, potažmo Říhovy *Země dokořán* (Jungman 1993, 6). Příběh samotný se neliší od Řezáčova textu ani tak změnou vypravěčské perspektivy, jako spíše odlišným přístupem k tomu, co se po válce skutečně dělo. Ptáčníkův vypravěč neváhá „ukázat i Čechy rabující, znásilňující, necouvl ani před scénou svévolného zastřelení pěti náhodně vybraných Němců jako odplaty za zavraždění Čecha – tedy scénu dobře známou z válečné literatury o zvěrstvech německé armády, zde jsou však nositeli záporného znaménka náhle Češi“ (Maidl 1998, 295). Zmínky o těchto scénách přinášejí do jinak *Nástupu* velice podobného textu závan negativního hodnocení akce „kolonizace pohraničí“, která je v české literatuře prvním veřejným problematizováním samotného průběhu odsunu. Jednotlivé postavy tohoto románu však blíže popisovat nebudu, do značné míry se shodují s hrdiny *Nástupu*. I tady vystupuje jeden antifašista, v Ptáčníkově případě se jedná o Käthe, ženu stranického tajemníka Kováře. Tak se spojuje motiv antifašisty a česko-německého manželství do jedné postavy.

3.3. *Prager Totentanz (Pražský tanec smrti)*

3.3.1. *Vypravěč*

Tento román se svým literárním zpracováním velmi blíží *Domu na zeleném svahu* Anny Sedlmayerové. Stejně jako v tomto díle zde vypravěč nijak výrazně nezasahuje do děje a od událostí, které čtenář skrze jeho vyprávění poznává, si drží odstup. Jejich charakterizace ale vychází z vnitřní perspektivy postav, vypravěč sleduje jednotlivé hrdiny krok za krokem tak, jak se pohybují po Praze. Ráda bych zde zdůraznila, že se podle mě jedná o nepersonifikovaného vypravěče. Z textu nijak

nevyplývá, že by vypravěčem snad měla být žena.¹⁴ Silným hybným momentem je pak opakované vysílání Pražského rozhlasu, který neosobním, nijak nepersonifikovaným hlasem vyzývá obyvatele hlavního města k boji proti Němcům. Zajímavým doplňkem textu je nakonec i úvodní soupis postav, v němž jsou ve stručnosti popsány osudy všech významných hrdinů románu.

3.3.2. České postavy

Hlavním hrdinou románu je doktor Martin Novák. Čtenář se o něm postupně dozvídá, že bojoval ve španělské interbrigádě, během války byl salónním komunistou a že se jako přítel velitele komunistické tajné služby Emila podílel na přípravách revoluce. Jeho ženou je Ruska Nina, jejíž rodiče utekli před režimem do meziválečného Československa. Martinův postoj k revolučnímu dění se však od prvních okamžiků vyhrcojuje, až Emil dospěje k tomuto hodnocení: „Was er sich aber jetzt, in diesem entscheidenden Moment geleistet hat, während der Revolution – das war Sentimentalität, und Sentimentalität betrachtet die Partei als die größte Sünde.“¹⁵ (Barényi 1958, 270-1) Jak také jinak než sentimentality nazvat snahu zachránit stovky dětí zadržovaných v bunkru či snahu ve své přítomnosti zabránit jakékoli vraždě nehledě na národnost té které osoby?

Kromě Martina se zde jednotliví Češi předhánějí v tom, kdo se vůči poraženým Němcům zachová brutálněji. Češi vystupují jako krvelačná masa, pomstychtivá lůza (Papoušek 2004, 145). I v případě, že některý Čech v příběhu dostává jméno, jako např. soudruh Emil, je vylíčen pouze skrze svůj postoj k revoluci a Němcům. Vždyť je to právě on, kdo se neostýchá hájit vraždění oněch německých dětí. Všechny ostatní významné charaktery jsou německé.

Přesto je však příběh zalidněn mnoha vedlejšími postavami, z nichž i některé české hrají tragickou roli těch, kterým bylo během revolučních dní ublíženo. K takovým patří nevěsta Marta Konrád, jež si pro svatební obřad vybrala zrovna 5. květen, tedy první den povstání. Revoluční dění oba svatebčany semlelo: Marta je nucena přihlížet zastřelení svého ženicha. Přestože to byl český „oficír“¹⁶ a na první pohled by ani na jednom z nich žádný gardista nemohl najít byť i jedinou německou

¹⁴ „Vypravěčka jako by neustále nevycházela z údivu nad tím, co se stalo s prostředím, které bylo tak důvěrně známé“ (Papoušek 2004, 144).

¹⁵ „Co si teď, v rozhodujících okamžicích během revoluce troufl – to byla sentimentality, a sentimentality pokládá strana za velký hřích.“ (překlad MŠ)

¹⁶ Podotýkám, že z textu není jasné, zda byl četníkem, či zda před válkou sloužil v Československé armádě.

nit, byla Marta kvůli ochraně německých dětí označena za nepřítelkyni lidu a jako zrádkyně dostala cejch hákového kříže.

3.3.3. Německé postavy

Velice zajímavě působí absence záporného německého hrdiny. Vojáci jsou zde líčeni jako poslušná kolečka válečného stroje, která byla po celé roky zvyklá poslouchat rozkazy a teď, když se velení rozpadlo, neví si tito řadoví vojáci, popř. i nižší šarže jednotek SS, rady. Ano, během války se popravovalo, ale k poslední exekuci přece došlo před více než pěti dny! Proto je nelítostné řádění Čechů v jejich očích nepochopitelné.

Kromě vojáků se pak po Praze pohybují hlavně německé ženy a děti. Většina z nich je bezbranná, jako např. Lily, dcera komisaře gestapa Horna. Tato osmiletá dívka přišla najednou o celou rodinu – její rodiče zabili všechny své děti i sami sebe proto, aby se nemuseli ponížit před majetkuchtivými revolučními živly. Lily se zachraňuje nevědomky pouze tím, že se při návratu ze školy opozdila a nebyla tedy v kritický okamžik doma. Po celý zbytek revolučních dní se dívka pohybuje na pokraji nebezpečí smrti. Relativního bezpečí se jí dostává až díky péči Martina, od něhož se odmítá odloučit.

Podobně bezbrannou obětí revoluce se stává Elvira Blümelein, německá židovka vlastníci před válkou v Praze obrovský majetek. Její návrat z Terezína je pro jejího přítele/obchodního partnera velmi nečekaný. Během okupace převzal její majetek, dokonce se i výhodně oženil. Co jiného si měl se zuboženou ženou počít, než ji Čechům udat jako Němku? Tím se jednak zbavuje morální povinnosti pomoci jí, což by ho kvůli její rodné řeči (němčině) mohlo přivést do velkého nebezpečí, jednak si tím pojistí vlastnictví jejího předválečného majetku.

Jedinou trochu aktivnější ženou z Martinova okolí je Helena Reumann, bývalá sekretářka policejního prezidenta. Tato kráska měla dost odvahy rozehrát během okupace složitou hru na obě strany. Pracovala sice naoko pro nacisty, ale zároveň byla komunistickou konfidentkou. Tato její politická činnost však málem stála svobodu a život nejen jí, ale i její mladší sestru Michaelu. I ony jsou ochráněny strážným andělem celé knihy, Martinem.

3.3.4. *Das tote Geleise (Mrtvá kolej)*¹⁷

Tento druhý román Olgy Bárenyi, pojednávající o událostech v Československu po 8. květnu 1945, na první pohled vypráví příběh odsunovaných Němců. Při podrobnějším čtení jsem však zjistila, že v centru pozornosti vypravěče stojí jednoznačně osudy Čechů, kteří byli z různých důvodů označeni během revolučního dění za kolaboranty a s jako takovými s nimi bylo zacházeno stejně, ba i hůře než s Němci. Některé postavy se zdají být shodné s výše popsanými (viz 3.3.), jejich identita však zůstává skryta pod pláštěm špionáže. Nicméně postoje jednotlivých hrdinů k poválečné perzekuci Němců (a kolaborantů) se nijak výrazně neliší od předchozího románu, a proto jsem se rozhodla nezatěžovat svůj text jejich popisy. Podrobněji se budu věnovat pouze problematice vypravěče.

Stejně jako v *Pražském tanci smrti* i v *Mrtvé koleji* zůstává vypravěč nepersonifikován. Ve srovnání s první jmenovanou knihou je však zřejmý posun ve vypravěčské perspektivě: „Zatímco vnitřní vypravěčská perspektiva chránila v minulé práci vypravěče před dějinnými soudy, v *Mrtvé koleji* se jim autorka neubráníla. [...] *Mrtvá kolej* je už vysloveným soudem nad dějinnými událostmi.“ (Papoušek 2004, 145) Za příklad mi může posloužit silně emotivní komentář okolností jednoho lidového soudu:

*Das sind doch keine Menschen mehr. Hyänen sind es. Fanatisierte Bande. Und natürlich schon wieder die Frauen von Lidice, diese falschen Heiligen, diese rachsüchtigen Megären. Können sie aber dafür? Sind sie nicht so geworden, wie es Beneš und Stránský und die Kommunisten für ihre Zwecke wollen und brauchen?*¹⁸ (Bárenyi 1958, 210)

Označit vdovy po mužích, zavražděných nacisty v Lidicích, jako pomstychtivé megery je více než příznakové. Vypravěč tímto vyjadřuje svůj odstup od celé české poválečné společnosti. Přestává být objektivní, uchyluje se k reflexi dění a začíná si pokládat otázky typu: „Was ist eigentlich die Zeit? Die Zeit ist ein Begriff. Sicherlich ein relativer Begriff. Nach der Prager Revolution war aber die Zeit plötzlich kein

¹⁷ Rozhodla jsem se držet tohoto překladu, který používá Vladimír Papoušek, i když podle mě více vystihující by bylo použití fráze *Slepá kolej*.

¹⁸ „To už přece nejsou lidé. Hyeny to jsou. Zfanatizovaná banda. A samozřejmě už zase ty ženy v Lidic, tyhle falešné svěťce, tyhle pomstychtivé megery. Mohou ale za to? Nestaly se tak tím, jak to Beneš a Stránský a komunisté pro své účely chtěli a potřebovali?“ (překlad MŠ)

Begriff mehr.“¹⁹ (Barényi 1958, 30) Nic podobného čtenář v předchozím románu nenalezne.

3.4. Boží duha

Následující texty ve srovnání s předchozími díly zpracovávají téma již méně konkrétně, často se objevují symbolické přesahy. V Durychově próze *Boží duha* se setkávají muž a žena, o nichž čtenář dostává pouze neurčité informace.

Podle Patočky není rozhodující, zda se v Durychově *Boží duze* setkávají Čech a původem Němka²⁰ (Patočka 1991, 164-5). Někjaká interpretace by mohla vskutku odhlédnout od jakýchkoli historicko-politických souvislostí a položit důraz pouze na interakci postav a jejich vyrovnávání se s vinou a lítostí. Tím by se však text ochudil o důležitý aspekt, jimiž zcela určitě národnosti muže i ženy jsou. Pro potřeby této práce tedy budu explicitně pojmenovávat etnickou příslušnost postav jako českou nebo německou, i když sám Durych toto pojmenování nikde nepoužívá (Haman 2004, 101).

3.4.1. Vypravěč

V této Durychově novele je vypravěč a hlavní hrdina (3.3.2) jednou a toutéž osobou. Vyprávění v první osobě umožňuje čtenáři sledovat myšlenkové a citové projevy muže, vnímat jeho až barokní líčení pohřbívání rozkládající se mrtvoly i četné biblické příměry ne jako pouhé intelektuální aluze na Bibli, ale jako vyjádření hluboké víry v Boha. Tím, že je vypravěčem muž, umocňuje se pozice čtenáře jako posluchače, zpovědníka ženy. Byla-li by vypravěčem žena, působily by její odpovědi na mužovy otázky místy až nelidsky.

3.4.2. České postavy

Hlavní postava, bezejmenný muž, se na prahu stáří vydává do pohraničních hor s úmyslem poustevničit. Vede ho mimo jiné vzpomínka na dívku, kterou kdysi znal, k níž kdysi snad něco cítil. Jeho přítomnost v území nikoho, mezi opuštěnými domy, v nichž ještě mnohdy stojí talíře na stolech, působí rušivě jen částečně. Ostatní

¹⁹ „Co je vlastně čas? Čas je pojem. Zajisté je to relativní pojem. Po Pražském povstání už čas najednou nebyl pojmem.“ (překlad MŠ)

²⁰ Není zde objasněno, proč je žena „původem“ Němka. Sice v textu komunikuje s mužem česky a po válce zůstala v Československu, na její národnosti sudetské Němky se však podle mého tímto nic nemění. Dalo by se sice říci, že svým rozhodnutím zůstat v Československu sice vyjádřila svůj odstup od německého národa, přesto by však nebylo na místě mluvit o ní jako Češce. Co jiného by totiž ono „původem“ mělo znamenat, jaká jiná možnost se nabízí, to nevím.

obyvatelé země se těmto oblastem vyhýbají, a to dokonce i ti, kteří žijí nejbližší. Přesto se do nepřístupného kraje muž vrací jakoby domů, jeho cílem je ticho, meditace, modlitba. Je to jedna z možností reflexe toho, jak Čech může vnímat vyprázdňovaný prostor, který po Němcích zbyl.

Vzhled ani minulost muže nejsou blíže popsány. Jediné, co se o něm čtenář dozvídá, je to, že byl ženat, má pět dětí a zřejmě si na živobytí nevydělával manuální práci. Na jeho osudu je podstatná přítomnost, touha po samotě a životní moudrost, s níž přistupuje k ženě. A v neposlední řadě také jeho víra v Boha a ve vykoupení vin. Z kontrastu setkání se nejprve se smrtí v podobě tlejícího těla v kostele a vzápětí se živým svědkem dávných událostí, osamělou ženou, vzejde mužovo rozhodnutí vykopat hrob a alespoň tak vyjádřit své pokání za dříve spáchaná bezpráví.

Mužův názor na odsun není v textu vyjadřován ani tak slovy, jako spíše činem. Pohřeb tlející mrtvoly ženy s dítětem, ale především snaha být německé ženě společníkem, zpovědníkem, přítelem, ukazuje míru jeho vcítění do tragiky krajiny a jeho minulosti. Občas je však zajímavé i to, co v textu obsaženo není. Vzhledem k věku muže je jisté, že poválečné události nějakým způsobem vnímat musel. O tom, zda se však po skončení války nechal strhnout vlnou nacionalistického nadšení, nebo snad jako jeden z mála našel odvahu veřejně se postavit za práva poražených (či cokoli na škále mezi těmito dvěma extrémy), se čtenář nedozvídá zhora nic. Absence této dějové linie je s přihlédnutím k rozsahu a těžišti textu sice pochopitelná, přesto však nápadná.

3.4.3. Německé postavy

Žena, s níž muž v blíže nejmenované samotě naváže kontakt, je rusovlasá kráska. Od prvního okamžiku je jasné, že se jedná o Němku, vždyť která z českých žen by našla odvahu vydat se osaměle do těchto míst. Pro tuto ženu však představuje samota jediný prostor, v němž se cítí bezpečná, a muž/poutník jí tento pocit narušuje.

Několik prvních desítek hodin, které spolu stráví, postačí ženě, a to i přes četné zámlky, aby se muži svěřila se svými životními osudy. Hrůzy, jež ji potkaly, líčí klidně, bez přehnaných emocí. Její nucený klid o to více umocňuje obsah jejích slov. Jako první se na ni podepsali její vlastní lidé, Češi pak dílo zkázy dokonali. Byla znásilňována stále znovu a znovu, před jejími zraky jí zabili matku a tetu, ani její dítě, které nakonec porodila, nepřežilo. Jakmile se jí naskytla příležitost, utekla se domů,

do míst, kde vyrostla. Tato vesnice pro ni těžko může představovat bezpečí, zde všechno její trápení začalo. Přesto nemá, kam jinam by se uchýlila, pohraničí bylo vyliďněno a ona se stala poslední zbloudilou duší kraje. Přes všechno špatné, co zažila, nebo spíše právě proto, je schopna pootevřít ledovou hradbu, kterou se obklopila, a navázat s mužem vztah. Značně tomu přispěl způsob jejich rozhovoru, který se blížil zповědi (Haman 2004, 101). Jistota, kterou v ní muž především oním pohřbem a slibem zůstat s ní nehledě na jakýkoli z toho plynoucí prospěch vyvolal, se pro ni stala odrazovým můstkem do nového života, života ve vztahu s druhým člověkem.

3.5. *Adelheid*

3.5.1. Vypravěč

Události tohoto Körnerova textu vnímá čtenář z perspektivy hlavní postavy, Viktora. Je zde líčeno nejen to, co Viktor vidí, slyší a říká (čehož je ostatně málo), ale především to, jakým způsobem vnímá své okolí. Projevy Körnerova hlavního hrdiny jsou převedeny do polopřímé řeči, která zvýrazňuje niternost jeho perspektivy (Haman 2004, 103). Kouzlo tohoto vyprávění spočívá v popisech detailů a vylíčení atmosféry sklonku parného léta 1945.

3.5.2. České postavy

Viktor Chotovický se vrací z války jako na první pohled hrdinný bojovník britských leteckých jednotek RAF. Jeho činnost v armádě však nezapadá do obrazu tehdejšího válečného hrdiny. Jeho anti-hrdinskost se dále projevuje nejen touhou zůstat v ústraní, nezapojovat se do politického dění, ale i tím, že veřejně snižuje své bojové zásluhy. Nebojí se přiznat, že sám vlastně ani nelétal. Svůj jediný „hrdinský“ čin, kdy se mu spolu s kolegy podařilo vytáhnout pilota z hořícího letadla, skromně zamlouvá. A význam své medaile za zásluhy přechází se slovy: „Ostatně tohle dostal na rozloučenou každý.“ (Körner 1967, 15) Navíc se vrací z války nemocen – ne zraněn, nemocen – a sice s nepoetickými žaludečními vředy (Haman 2004, 192).

Jeho postoj k Němcům je od začátku neurčitý, ovlivněný absencí osobní zkušenosti s protektorátem. Jemu osobně nic zlého nezpůsobili. Dokonce ani to, že jej pracující němečtí vesničané nechali vejít na zaminovanou polní cestu, v něm nevyvolalo žádnou negativní reakci. Pro něj podepsáním kapitulace skončila válka a s ní čas nenávisti.

Vůči Adelheid prožívá Viktor rozmanitou škálu pocitů: nezájem, lítost, fyzické vzrušení, lásku, roztrpčenost až nenávisť. Tato jednotlivá rozpoložení mysli se střídají, nelze z nich vytvořit lineární seznam zachycující jeho emoční vývoj ve vztahu k Adelheid.

Rozdílný přístup k německému obyvatelstvu razí vrchní strážmistr Hejna. Přestože byl činným partyzánem a zažil německou perzekuci na vlastní kůži, je vůči Němcům sice tvrdý, ale ne neúprosný. Prostým vesničanům umožňuje do jisté míry žít minulým životem a i některým z pracovního lágru, jako např. Adelheid, umožňuje pohybovat se vně komunity. Čas od času, především pod vlivem alkoholu, se však nechává opájet svým postavením a je schopen projevit nad poraženými i fyzickou převahu.

3.5.3. Německé postavy

Kromě několika starých vesničanek, které jsou k vidění při práci na poli či na mši v kostele, je veškerá pozornost čtenáře strhávána k Adelheid Heidenmannové. Právě ona byla poslána Viktorovi do služby. Ať už o tom rozhodl kdokoli, Hejna nebo některý z Čechů v internačním táboře, projevil tím škodolibý smysl pro humor. Vždyť byla donucena sloužit v místech, kde ještě před několika týdny žila, kde jako dcera ovdovělého nacistického pohlavára byla paní domu.

Její vzhled, na rozdíl od ženy v *Boží duze*, není na první pohled přitažlivý. Oblečením i chováním se podřizuje funkci: přežít ze dne na den. Nemá v úmyslu svádět muže. Na emoce, které vyvolává ve Viktorovi, vlastní iniciativou nijak nereaguje. I svou roli milenky bere s klidem, hraničícím až s apatií. Nedává Viktorovi najevo, zda se podřizuje jeho vůli jakožto představiteli vítězné moci, nebo zda snad je náklonnost oboustranná. Až do chvíle, kdy se v kraji objeví její bratr, je Adelheid úplně pasivní, jakoby smířená s osudem. Teprve jeho přítomnost ji vyburcuje k reakci. Zajímavé však je, že její prvotní snaha není pomoci bratrovi s jeho wehrwolfskými plány, ona se chce vymanit ze stínu své rodiny a odejít. Vždyť zažádala Hejnu o co nejrychlejší zařazení do transportu kamkoli, hlavně co nejdál. Nakonec je ale donucena střetnout se se svým bratrem. Zde má možnost projevit lásku, soucit nebo prostě jenom nechuť k vraždění, když bratrovi zabraňuje vrazit dýku do bezvědomého Viktora. Jakou příčinu její jednání mělo, to se Viktor nedozvídá ani během posledního hovoru s ní druhý den po krvavých událostech v Heidenmannové

vile. Jisté je, že Adelheidina hrdost nebyla pokořena ani podřadnou prací, ani zatčením za spoluúčast na vraždě vrchního strážmistra Hejny a napadení Viktora. Teprve ve vazbě, ve chvíli, kdy se jí Viktor přiznal, že ona je na celém světě jeho jediným blízkým člověkem, projevuje zděšení. Dost možná to byl poslední impulz k sebevraždě, kterou vzápětí spáchala.

3.6. Cejch

3.6.1. Vypravěč

Cejch inklinuje typem svého vševědoucího vypravěče k žánru rodové kroniky, vyprávěné blíže nespecifikovanou identitou v první osobě plurálu. Tento vypravěč je schopen vidět nejen veškeré dění a pohnutky jednajících postav v přítomném okamžiku vyprávění, ale zároveň celé osudy daných osob. Podobu sice rozsáhlého, ale jednotného vyprávění podporuje i neznačená přímá řeč, často neodsazená odstavci od vyprávěného textu. Jen v jediném okamžiku využívá vypravěč svých možností do té míry, že oživuje hlasy zemřelých a mísí jejich promluvy s promluvami nepřítomných žen.

Střílej, řekl Štěpán a Janova matka dodala: Do hlavy a do srdce, žádnýho tvora nesmíme trápit. Nebo co kdybys mu jenom rozbil hubu, navrhl Štěpán, smrt je totiž, bratře, zcela definitivní, takovou věc by si trouba jako ty neměl brát na zodpovědnost. Zabij ho, řekli všichni Koudelovi předkové od počátku věků, vždyť on by se s tebou, synu, taky nesral. Divili byste se, odvětil jim strýc Havel, v mnohých těch zlosynech je dobré jádro, jen je nechat vzkličít. Já se ho bojím, řekla Hildegarda, boj se sebe, vzkřikl Štěpán, neboť ty i já a vše, co dýchá, jedno jsme. (Šmíd 1992, 205)

Dochází k tomu ve chvíli silného citového vypětí, kdy se Jan (více v 3.7.2.) rozhoduje, zda vraždou skrývajícího se člena jednotek SS pomstí smrt svého bratra. V následujícím odstavci se tyto promluvy mísí dokonce v rámci jedné věty: „Co víš o spravedlnosti, že se s ní nebojíš zacházet? zvolali Štěpán i strýc přízračnými ústy, jděte mi do háje s vašimi knížkama pořád, rozběsnil se Jan a vystřelil.“ (Šmíd 1992, 205) Tento čin však posléze není vypravěčem ani postavami příliš reflektován, exponovaná forma tedy neodpovídá pozdějšímu významu. Pozornost vypravěče se totiž přesouvá na představitele mladší generace, na Janova syna Josefa.

3.6.2. České postavy

První česká postava, jež hraje v příběhu významnější roli a přímo se účastní odsunu, je Jan Koudela, český dělník a posléze zemědělec, který si vzal za ženu

Němku Hildegardu. Na rozdíl od svého strýce a bratra, vzdělaných mužů se silným vlasteneckým cítěním,²¹ klade Jan vždy na první místo bezpečí svých blízkých. Po Mnichovské dohodě opouští s Hildegardou a svým malým synkem Janem sudetskou osadu Bach a stahuje se do vnitrozemí ke svému bratrovi. Podle stejné logiky se však během války nerozpakuje poslat syna zpátky do bezpečí rodné vesnice své ženy. Po skončení války se Jan sice snaží zajistit pro svého slepého tchána a jeho nejbližší povolení zůstat doma, není však úspěšný a jeho žena se tak stává svědkem toho, jak její rodina navždy opouští rodný kraj. Jan ale cítí i částečnou úlevu, tíží ho vina pomsty, zastřelení člena jednotek SS.

Janova syna Josefa pohled na slepého dědečka, který odchází do internačního tábora, ovlivnil na celý život. Chlapec neměl v 50. letech lehký život, na matku pohlíželi vesničtí spoluobčané ještě dlouhá léta div ne jako na nacistku, otec zase bránil vzniku kolektivního JZD. Po vojně se dobrovolně hlásí o místo v Dolním Potoce, obci ležící pouhých sedm kilometrů od rodného domu své matky. Jeho společenskému postavení nepomohlo ani manželství s dcerou německých starousedlíků, kteří jako jedni z mála nebyli odsunuti, ani po rozvodu její emigrace do západního Německa. V uvolněném ovzduší konce 60. let pak stačí Josef napsat jeden článek do novin, problematizující odsun Němců, kteří žili v pohraničí po staletí. Pražský redaktor ho však podrobí kritice:

Redaktor je [dílo] četl velmi pečlivě, a čím dál četl, tím víc se mračil, to o těch malých dětech musí pryč, pravil osobně dotčen. Že brečí na nádraží a mají žízeň, to je nefér hra s nejnižšími lidskými city, to rafinovaně vzbuzuje soucit. Slyším prvně, podivil se Josef, že soucit je nejnižší lidskej cit, ale redaktor se rozčilil, až zrudl, mě nebudete učit o Němcích, vybafl, mně zabili tátu v koncentráku a pořád je to v nich, rozdmýchávat lítost nad Němcema je lehkomyslnej hazard.

I když jde o děti?

I když jde o děti, vykřikl redaktor, zčervenal ještě víc, vám se to povídá, člověče, řekl, když vám nikoho nezabili. I zabili, odvětil Josef a redaktor zmodral, tak co ještě blbnete, není tu dost potřebnějších témat? (Šmíd 1992, 289-90)

Tato konverzace dokládá, že ani v šedesátých letech nenachází Josef nikoho, s kým by mohl věcně diskutovat o traumatu odsunu. Kromě těch, kterých se osobně dotkl, nikdo nepocituje potřebu zabývat se takovými tématy. Vždyť je tolik potřebnějších... A Josef tedy přichází se změnou politického kurzu o učitelské místo.

²¹ Oba byli ovšem během okupace zabiti. Strýc Havel pomáhal organizovat ukrývání jednoho židovského lékaře, jeho synovec Štěpán se po strýcově smrti choval zpučně vůči členovi jednotek SS Franzi Voglovi, navíc shodou okolností rodáků z Bachu, který pocházel z rodiny už po generace nesnášející Hildegardin rod. Právě tohoto Němce se při poválečné návštěvě Bachu Jan rozhoduje zabít (viz 3.7.1.).

Vrací se tak do kraje svého dětství, tentokrát ne v pozici státního zaměstnance, ale stejně jako kdysi jeho předkové v roli prostého dřevorubce.

Z ostatních postav, které by nebyly spjaty s rodem Schmelzerů, je třeba zmínit ještě dva předsedy národních výborů. Holbička byl jedním z prvních osídlenců, kteří dorazili po skončení války do Bachu. Jeho cílem však nebylo hájit lidská práva ani majetek, i budování socialistického státu stálo až na druhém místě za vlastním obohacováním. Holbička ovšem nepocítil potřebu při prověrkách v 70. letech odškodnit Jana za bezpráví, kterého se dopustil na jeho otci. Podobný přístup k Janově rodině ostatně uplatnil i Karel Čerňoušek, na konci války Němci zmlácený konfident, který během války ze strachu zrazoval Čechy, ale od okamžiku osvobození ze sebe udělal národního hrdinu. Sám vložil do svých rukou moc nad místními Němci, a to včetně pohledné Hildegardy. Její ponížení, s nímž u něj jako u předsedy národního výboru prosila o možnost studia pro svého syna, ho zjevně uspokojilo.

3.6.3. Německé postavy

Rod Schmelzerů žil v Bachu po staletí. Jeho typičtí představitelé, jakými byli slepý Jakob či jeho syn Ernst, se nikdy o politiku nezajímali. Jediným jejich zájmem bylo přežití rodiny. Avšak jiní členové rodu, jako nejstarší Jakobův syn Lothar či jeho teta Róza, vyčnávají. Ti se nespokojují s úlohou chudých vesničanů, kteří si sotva vydělají na chleba. Takové lidi stačilo jenom trochu popostrčit, připomenout jim, jak trpěli pod českou krutovládou, a vítání vůdce s radostí nestojí nic v cestě. Lothar viní Čechy z bídy celé rodiny, především pak ze slepoty svého otce, způsobené v první válce granátem snad české výroby. Róza zase vidí příčinu své neplodnosti v pravidelném zneužívání českým policistou. Podobně zfanatizovaných Němců je před druhou válkou plný kraj, budoucím členem jednotek SS mrzákem Franzem Voglem počínaje a dříve družnými dělníky v místní huti konče.

Přesto se nachází několik výjimek, k nimž patřila i Hildegarda. Jakobova dcera se ve chvíli, kdy se mění poměry, rozhoduje zůstat se svým českým manželem i za cenu opuštění domova, dokonce se hrdě prohlašuje za Češku. I když je těsně po válce nucena nosit potupné označení Němce, tj. bílou pásku, a spolu s ostatními Němci nuceně pracovat, konkrétně bezúčelně zametat náves, nikdo o jejím odsunu vážně neuvažoval. Pouze ženy ve vesnici se jí začaly stranit ještě o něco více než dříve, protože cejch Němky získal po válce nový význam.

Na závěr tohoto oddílu je ještě nutné zmínit postavu učitele Presla, který vytváří zajímavou analogii k postavě učitele Samka z *Domu na zeleném svahu*. Stejně jako řídící Samek se totiž tento humanista a milovník Goetha a Schillera, jenž byl také během války nacisty perzekuován, rozhoduje odejít dobrovolně do Německa, aby mohl učit německé děti správným hodnotám.

3.7. Pátým pádem

Z knihy Václava Vokolka *Pátým pádem* se budu věnovat především první části, a sice *Pátým pádem voláme smrt*, v níž je zobrazen odsun Němců i osud jednoho kousku pohraničí v poněkud delší perspektivě, nežli je několik prvních poválečných měsíců.

3.7.1. Vypravěč

Tato próza jako by měla vypravěče dva. První dvě kapitoly jsou líčeny z pohledu nezúčastněného vypravěče. V této části se také častěji vynořují úryvky básní / modlitby. Ve třetí kapitole však do vyprávění vstupuje personifikovaná postava vypravěče, osoba, která se na jedné straně distancuje od předchozího textu, na straně druhé se staví do role svědka událostí, které musí sama popsat. Dělá to však vlastně nerad, je nucen vyslechnout něco, s čím nesouhlasí.

3.7.2. České postavy

Kromě hlavního hrdiny, kterého však zařazuji do následujícího oddílu, vystupuje v textu málo postav. Z těch, jejichž postoj či vztah k odsunu lze uchopit, uvádím dvě, a sice otce a syna.

Syn Petr již sám válku nezažil. Spolu se svými vrstevníky mluví o Němcích velice hanlivě, je to ten národ nacistů (aniž by byli schopni přesně vysvětlit, kdo to vlastně ti nacisté byli!), jejichž expanze je třeba se ještě stále obávat. Jsou pod vlivem výchovy svých rodičů: Němci přece byli bohatí, schovávali si hrnce zlata a rozhodně budou chtít svůj majetek zpátky. Proto je nutné vypátrat, co tu vlastně ještě zbylo poschovávané, neboť času je málo, návrat Němců je možné očekávat každým okamžikem. Petr se snaží vyhovět dvěma rozdílným cílům: jednak se chce zalíbit partě starších výrostků a vetřít se do přízně tomu starému „německému“ faráři, jednak ho ale, byť do značné míry nevědomě, vede touha po poznání.

Jeho otec přichází za farářem nejprve stěžovat si na zhoubný vliv, který on, potažmo církev, na jeho syna má. Postupně však přechází v reflexi svého pobytu v pohraničí. Oni dva, komunista a německý farář, podle něj totiž patří ke dvěma stranám téže mince, oni dva jsou v kraji nejdéle:

„Byl jsem tu mezi prvníma, to se tu ještě střílelo. Chodil jsem s bouchačkou i spát. Na vás se samozřejmě pamatuju. Říkali mi, že jste pomohl Jansovi, co ho chytili pár dní před koncem. Proto jsem nedovolil, aby vás odsunuli. Možná, že toho teď litujete, ne? Je to vlastně sranda, že jste tu zbyl právě vy, jediný ze všech, se kterými jsme tu začínali. My tu začínali a vy jste tu končil. To jsou dějiny. Vašeho pána boha tu nikdo nepotřeboval a my zase měli plné ruce práce. Zapojit jste se ale mohl.“ (Vokolek 1996, 70)

Z toho vyplývá, že právě tento muž mohl v poválečných letech rozhodnout o osudech místních sudetských Němců. Teprve změna politického klimatu a ohrožení jeho vlastního postavení ho vede k tomu, aby věnoval alespoň trochu času reflexi tehdejšího dění. A co mu vadí nejvíce? To, že farář zůstal farářem a s vděkem se nezapojil do budování lepších socialistických zítřků.

3.7.3. Německé postavy

Kněz Jan Böhm je synem české dívky, která se k překvapení svého okolí vdala za německého vojáka, aniž by uměla pořádně slovo německy. Böhm zažívá 1. světovou válku na vlastní kůži, trpí s vojáky v zákopech, je dokonce sám těžce raněn. Nakonec zakotví povolán ke službě v odlehlé vesnici v pohraničí. Ke zdejší krajině pocítí vbrzku silnou náklonnost, klidem si však cestu najít nedokáže, od počátku zde žije samotářským životem.

Pro své farníky je v období rozmachu Hitlerovy moci Němcem, který se odmítl angažovat za správnou věc. Po propuknutí války zůstává jako jeden z mála mužů doma, nepotřebný kněz ve středním věku uprostřed žen a dětí. Jediný jeho kontakt s válečným děním je rozhovor v lese s mužem, snad skrývajícím se zajatcem, snad zběhlým vojákem. Po prohrané válce v něm však jeho němečtí farníci najednou objevují jeho české kořeny, Čech by měl mít přece přístup k informacím, co se s nimi vlastně bude dít. On však stojí stejně jako po celý život stranou veškerého dění. Nakonec je pouhým svědkem událostí: „Zbloudilé stádo bylo odehnáno od nedbalého pastýře.“ (Vokolek 1996, 29). Starý muž se pak ještě více uzavírá do své samoty, z níž ho vytrhuje pouze zájem mladého chlapce, Petra. Ten však není schopen ochránit ho

před rozzuřenou partou výrostků toužících po penězích. Starý kněz volí raději smrt skokem z okna, než aby se nechal potupně umlátit.

Za zmínku stojí dva dílčí momenty z poválečného období. Prvním z nich je knězovo penzionování. Po přesunutí na faru do vedlejší vesnice, v níž po mnoho let žil, se v jeho blízkosti zjevuje stará hospodyně. Tato žena nemá jméno, ale pouhý fakt její existence na českém území je zarážející. Zřejmě se totiž jedná o Němku, která z blíže nevysvětlených důvodů nebyla odsunuta a sama (přestože ji otec Böhm sám kdysi oddával) zůstala na území Československa. Kněze však její osudy nezajímají, stejně jako osudy těch několika málo dalších Němců, kteří v kraji zbyli.

Druhým je potom návrat jedné z původních obyvatelk kraje. Jedná se o Eleonoru, kterou otec Böhm pamatoval jako malou zvědavou dívku. Do rodné vesnice se však vrací dospělá žena v západním autě, už svou pouhou přítomností vzbuzuje velkou nevoli. Copak to není potvrzení všeho toho, co se o Němcích říká? Mají peníze a dobré bydlo. Vždyť „její táta určitě mordoval lidi!“ (Vokolek 1996, 56). A to má ještě tu drzost vrátit se a obhlížet svůj původní majetek. Takto si její touhu navštívit místa svého dětství vysvětlují noví čeští obyvatelé. Nezajímá je, že jediné, co Eleonora vidí, je zkáza. Místo rodného domu stojí ruina, kostel byl odstřelen a na místě hřbitova se pasou krávy. Zbývá už jenom naznačit knězi, že i jeho život mohl vypadat jinak, že některé jeho ovečky, jako na příklad Eleonořini rodiče, mnohokrát zalitovaly, že on zůstal...

3.8. *Peníze od Hitlera*

3.8.1. *Vypravěč*

Většina příběhu je vyprávěna v ich-formě z perspektivy hlavní hrdinky Gity Lauschmannové. Pouze na několika místech je tato vypravěčská perspektiva porušena. V prologu, epilogu a na několika dalších místech nesleduje čtenář dění očima Gity, ale stojí mimo všechny postavy a má možnost poznat širší souvislosti. V prologu je tak např. svědkem toho, jak dítě Denis vyhrabává z hlíny v sadě lebku a staví si z ní bábovičky, na konci se zase dozvídá trochu lacinou pravdu, že život je relativní a to opravdové, oč v něm jde, se nikdy nedozví.

3.8.2. České postavy

V zásadě je možné rozdělit postavy vystupující v tomto románu do dvou kategorií: na ty, které se aktivně účastnily odsunu, a na ty, které jsou mladší, a proto jsou nuceny vyjádřit svůj postoj k poválečným událostem o celá desetiletí později.

Z oné starší generace je nejzajímavější postoj Ládínka²² Stolaře. Před válkou byl zaměstnaný u otce hlavní hrdinky Rudolfa Lauschmanna jako pomocník kováře. Byla to doba, kdy tajně chodil s jeho nejstarší dcerou Rozálkou. Jeho zavilý postoj ke všem Němcům způsobilo nejen nacistické vězení, ale i ponížení, kterého se mu dostalo od Lauschmanna, když se snažil ochránit čest své dcery. Stolař se po návratu do Puklic staví do čela komise, která zabírá německý majetek. Sám si přivlastňuje zámečnickou dílnu, v níž se před válkou učil řemeslu, a do „zámečku“, rodinné vily Lauschmannů, posílá bydlet svou těhotnou sestru s manželem. Osobní zainteresovanost je tedy jedním z důvodů, proč se Gitu, která se právě vrátila z koncentračního tábora, snaží kombinací surového bití a hladovění zbavit života. Otázku, zda je Gita skutečně Němka, vyřešili čeští obyvatelé Puklic již dávno: „Vina tvý famílije je nezvratná. Podstatná byla a je vobcovací řeč. A ausgerechnet u vás se za zavřenýma dveřma šprechtilo vostošest.“ (Denemarková 2006, 34) Němci označili Gitu a její rodinu za Židy a připravili pro ně konečné řešení. Pro Čechy však zůstává Němkou, která představuje pro obnovenou republiku potenciální nebezpečí a musí být proto odsunuta. Za to, že nebyla v internačním táboře zabita ani zařazena do žádného z transportů do Německa, vděčí Gita veliteli tábora, jehož jméno se nedozvídá. Tohoto bývalého vojáka pohnul její osud k tomu, aby jí pomohl dostat se zpět do Prahy, kde se o ni mohla postarat její teta.²³

Jako protipól Ládínka Stolaře vystupuje jeho vlastní sestra, v knize označovaná pouze jako Žena. Ta se i přes velké nebezpečí, které jí hrozilo ze strany bratra v případě, že by se o tom dozvěděl, rozhodla Gitě pomoci. Poskytla jí chléb a vodu a nakonec jí pomohla k útěku ze statku. Toto dobrodiní však bylo motivováno především černým svědomím: Žena byla svědkem toho, jak se její muž a bratr vypořádali s Gitiným starším bratrem, jediným dalším členem rodiny Lauschmannů, který přežil válku. Žena nikdy nenašla odvahu podívat se Gitě do očí a říct jí, že svého

²² Takto je opakovaně pojmenováván, proto toto označení přijímám.

²³ Nikde v textu se nenachází vysvětlení, jak je možné, že tato „teta Ota“ přežila celou válku v Praze v bezpečí. Dokonce měla podle tvrzení vypravěčky ukrývat ve sklepě jednoho židovského chlapce. Jak je možné, že nebyla deportována do Terezínského ghetta (popř. rovnou do některého z koncentračních táborů), pokud byla spřízněna se židovskými rodiči Gity? Možnost, že by Gitina matka byla nežidovka, není ani slovem zmíněna.

bratra již nemá hledat, že doufat ve shledání je zbytečné. Ani po letech nechtěla přijmout Gitin vděk za zachráněný život. Přesto však podpořila Gitinu snahu zřídit otcí na puklické návsi malý pomníček a jako jediná, kromě svého syna Denise, podepsala za tímto účelem petici.

Z oné starší generace stojí ještě za zmínku nevýrazná osobnost holiče Kleina. Tento člověk se změnou větru převléká i kabát a od konce války si nechává říkat Malý. „Já se jmenuju Malý, paninko, Vlastimil Malý. Rodilý Čech. Dycinky rodilý Čech.“ (Denemarková 2006, 136) Právě on dosvědčuje spolu se Stolařem to, že v rodině Lauschmannů se mluvilo především německy. Jak by to také mohl nevědět, vždyť chodil k nim na „zámeček“ pečovat o vlasy celé rodiny. Svůj souhlas s odsunem Němců vyjadřuje nejen tím, že se podílí na zabírání německého majetku, byl dokonce přítomen zabití Gitina bratra.

S nároky Gity Lauschmannové, jediné žijící dědičky Rudolfa Lauschmanna, která po letech dosáhla očištění otcova jména od přízviska „kolaborant“, je však konfrontována v rodných Puklicích především mladší generace. Hlavními jednatelem se starou paní se stává jednak Stolařův syn, papouškující názory svého otce, jednak syn Ženy Denis. Ten se velmi rychle stává Gitiným spojencem. Jako vzdělaný lékař nesouhlasí s jednáním, kterého se jí od obyvatel Puklic dostalo. Jeho vstřícnost vůči Gitě je však zatížena tím, že se stává nositelem rodinného tajemství. Jeho matka se mu svěřila s podrobnostmi konce života Gitina bratra.

3.8.3. Německé postavy

Gita Lauschmannová, dcera německého žida a Češky, byla po válce označena za Němku. Abych zachovala jednotnost (Vokolkova Jana Böhma jsem také zařadila k německým postavám) a jelikož nikoho po válce nezajímalo, že Gita mluví plynule česky a sama sebe považuje za občanku Československa, pojednám o ní v tomto oddílu.

Majetek jejího otce byl zabaven a ona sama byla zbita a málem vyhladověna k smrti. Jen díky pomoci Ženy přežila a utekla. Nedostala se ovšem daleko, ještě toho dne byla zavřena do internačního tábora pro Němce. Jedním rozhodnutím se tak dostala mezi ty, kteří ji donedávna sami věznili. Hned první večer se zde seznamuje s jednou Němkou:

Ona přijímá svůj osud vyrovnaně. Jenomže ona může svou vinu pojmenovat. Nacistům nebránila, k Čechům se vždycky chovala zpupně vždycky, s mužem se hrnula do Henleinovy strany, bála se prý čechizace. Hitlera – i když jen vlašným pokynutím, jak dnes tvrdí – s fanatiky vítala. Ale co já? Čím já jsem vinna? A co když to byla ona, kdo poslal moji rodinu na východ? Co když ona je ta dáma v kloboučku, která po nás v Třebíči na náměstí plivla a zahrozila? Co když si vymýšlí? (Denemarková 2006, 66-7)

V Gitiných očích se všichni Němci podíleli na válce, pro tuto ženu a ostatní Němce je tedy odsun trestem, který přišel po právu. Gita nerozlišuje, zda všichni Němci byli nacisty a už vůbec ji nezajímá, že rodiny mnohých z nich měly v Čechách domov po staletí. Ani její vlastní dosti problematický osud jí neukázal, jak zrádné může být slepé uplatňování pravidel.

4. SHRNU TÍ

4.1. Proměna tématu odsunu Němců v čase

Na základě popisu pramenů lze jednoznačně určit hranici, která rozděluje popisované texty, v nichž je jasně zřetelná bariéra mezi My a Oni. Tuto hranici vytváří výše zmínovaná citová angažovanost (viz 2.3.1.). Ta se však váže ne na emocionální vzplanutí mezi dvěma konkrétními bytostmi, jaké přináší příběhy Durycha či Körnera, ale na vnímání rozdílu mezi určitými skupinami lidí, spojených minimálně jednou společnou entitou. V mém případě se jedná spíše než o příslušnost ke dvěma různým národnostem o společný jazyk. Zdůrazněním této bariéry vznikají tedy dvě skupiny textů. Do první řadím *Dům na zeleném svahu*, *Nástup*, *Město na hranici*, *Prager Totentanz (Das tote Geleise)*, *Adelheid* a *Boží duhu*; k druhé se pak řadí *Cejch*, *Pátým pádem* a *Peníze od Hitlera*.

První skupina textů tedy jednoznačně rozděluje postavy na české a německé. V prvních třech titulech se k odsunu přistupuje jako k jedinému možnému trestu, který Němce musí postihnout proto, aby se český národ mohl dočkat vysněné národnostně jednotné budoucnosti, provždy již nezkalené strachem z odvěkého nepřítele. Tyto tituly mají všechny společné ideologické stanovisko²⁴ hlavních hrdinů, liší se pak od sebe pouze dílčími rysy. U Sedlmayerové je výrazný psychologický růst hlavní hrdinky cítící zprvu vůči Němcům silnou nenávist, která se však postupně mění pod vlivem přímého styku s trpícími Němci v soucit a v snahu v rámci možností pomoci jim. Řezáčovy postavy naopak žádnou psychologickou proměnou neprocházejí. Jediný žádoucí vývoj hrdinů je seznamování se s myšlenkami socialismu a ideálně jejich následné přijetí. Za příklad mi může posloužit poštovní úředník Václav Brendl. Pro *Nástup* je dále charakteristický rozpor mezi ideologickou náplní románu a jeho literárním zpracováním připomínajícím režimem zavržený pokleslý žánr dobrodružného románu. Jak již bylo zmíněno výše (viz 3.2.4.), *Město na hranici* obohacuje literární téma odsunu o vylíčení negativních stránek osidlování českého pohraničí.

Texty Barényi stojí proti Řezáči ve zdánlivé opozici. K tématu odsunu přistupují vypravěči obou románů z přesně opačného ideového stanoviska než u předchozích textů. Někteří z hrdinů jsou sice komunisté, od organizace Pražského povstání se však

²⁴ Úsměvně působí komunistické přesvědčení Renaty Markusové, která pochází z bohaté statkářské rodiny. Renata je ženou v domácnosti, miluje hru na klavír, ovládá několik světových jazyků (němčinu, francouzštinu), touží po zapojení do kulturního dění v Praze a dokonce má v úctě odkaz T. G. Masaryka (Sedlmayerová 1947, 255).

záhy distancují a snaží se již pouze mírnit výbuchy nemístné brutality Čechů vůči Němcům.²⁵ Nesouhlasím pak s Papouškem, který tvrdí, že přenos těžiště tématu ze vztahů intimního „já“ k jiným „já“ do kolektivní roviny „My“ a „Oni“ se objevuje až v *Mrtvé koleji* (Papoušek 2004, 145). Fakt, že v *Pražském tanci smrti* je hlavním hrdinou Čech, jehož odmítnutí metod, které s sebou přineslo Pražské povstání a jeho snaha pomoci komukoli v ohrožení života nehledě na jeho národnost, vytváří hlavní zápletku románu, by neměl čtenáře zmást. Čtenář od vypravěče dostává dostatek informací k tomu, aby mohl jasně rozeznat, kdo jsou Němci a kdo Češi (popř. kolaboranti, nebo lidé z kolaborace pouze mylně nařčení). Proto se domnívám, že již *Pražský tanec smrti* je nutné zařadit k této první skupině děl, a to i proto, že romány Barényi vykazují obdobné rysy schematizují struktury textu jako *Nástup* či *Město na hranici*.

Körnerova novela se podle Maidla liší od textů předchozího typu především dvěma zásadními rysy: zaměřením se vypravěče na zachycení pouze jediného lidského vztahu namísto popisu průřezu celé společnosti a vykreslením tohoto vztahu jako něčeho proměnlivého a v žádném případě nijak vázaného na politické přesvědčení (Maidl 1998, 296). Domnívám se ale, že stran samotného vylíčení německých obyvatel, jejich lhostejnosti, resp. skryté nenávisti vůči nově příchozím Čechům, nepřináší Körner ve své novele nic nového.

Durychova *Boží duha* pojímá téma odsunu sice z podobného východiska jako *Adelheid*, a sice setkání Čecha a Němky, mezi nimiž dochází k citovému vzplanutí, ale novými prostředky. Zřetelnými jsou pak zde výrazné motivy lítosti a pokání nad spáchanými činy a místy i „rys barokní záliby v obrazech zániku smyslové, tělesné existence“ (Haman 2004, 100).

V druhé skupině textů se stírá hranice mezi hrdinou Čechem a Němcem. Bez výjimky k tomu dochází skrze motiv smíšeného manželství rodičů, v nichž pouze jeden z partnerů je Němec. Častěji se objevuje česká matka a německý otec, protože pak se postavy dostávají do svízelnější situace, jelikož evropská společnost je svým založením patriarchální a rozhoduje tudíž národnostní příslušnost otce. Tento motiv se opakuje u Vokolka stejně jako u Denemarkové. Výjimku zde tvoří Šmídův *Cejch*, v němž odsun tak říkajíc na vlastní kůži zažívá takřka celý rod Schmelzerů, jen

²⁵ Líčení hrůz Pražského povstání a především barbarské zacházení s Němci v *Pražském tanci smrti* (a ovšem i v *Mrtvé koleji*) je v přímém rozporu s heroizujícími příběhy Jana Drdy v *Němé barikádě*.

Hildegarda, provdaná za Čecha Koudelu, zůstává se svým synem v Československu. Tato po roce 1989 vydaná zpracování daného tématu přináší každé vždy nové literární postupy, ať už se jedná o durychovskou lyrizaci textu včetně vsazení několika veršů u Vokolka nebo o změny vypravěčských perspektiv u Denemarkové, které dané téma ozvláštňují.

4.2. Stereotyp Němce a ženské postavy

Pokud se vůbec odborná literatura zabývá zkoumáním stereotypu Němce, vždy se píše o Němci v singuláru maskulina, popř. je používán plurál. Při bližším pohledu na zkoumané prameny si však pokládám otázku: je vůbec možné mluvit v beletristických dílech zpracovávajících téma odsunu českých Němců o stereotypu „Němce“? Do jaké míry vystupují ve výše popsáných literárních dílech němečtí muži a do jaké míry je pozornost věnována spíše postavám žen?

Jedním ze dvou textů, v nichž nezískala žádná Němka významnější roli, je *Dům na zeleném svahu*. Jedná se o jediný román, v němž je hlavní hrdinkou česká žena. To může do jisté míry vysvětlovat absenci postav německých žen, které by vylíčením svých pohnutých osudů mohly hlavní hrdince konkurovat. U Řezáče všechny mužské německé postavy splývají v masu starších, po prohrané válce více nebo méně ustrašených nacistů. Výjimkami jsou pouze antifašista Palme a statkářka Prüllová, která jakkoli promlouvá jen několika větami, vyjadřuje jako jediná z místních Němců pochopení s probíhajícím odsunem a uznává tak vinu svého muže, potažmo většiny obyvatel kraje. Na rozdíl od předchozích jsou v tomto směru vzácně vyvážené romány Barényi, v nichž se objevují sice ne rovným dílem, ale přesto v poměrném zastoupení ve vedlejších rolích německé i české hrdinky, které navíc svorně působí všechny zranitelně, nebo alespoň bezradně.

Körnerova Adelheid, jak jsem již popsala výše (viz 3.5.3.), působí svým vzhledem i výchovou jako typická Němka, která svou pomocí bratrovi a zradě na milenci vychází částečně vstříc stereotypní představě Němce jakožto nepřítele českého národa. Ostatní německé postavy, pracující dav žen, dětí a válečných invalidů a Adelheidin skrývající se bratr, vstupují do děje pouze na několika málo místech. Podobné schéma postav na první pohled přináší i Durychova novela *Boží duha*. Německá žena je ale v tomto případě obětí násilí, a to z obou válkou zneprátelených stran. Mnohem více než u Körnera zde hraje roli spojení německé postavy s ženským

pohlavím. Ženy jsou od přírody slabé, oproti mužům slabější a bezbranné. O to více vyniká násilí, kterého se na Durychově Ženě dopouští vojáci.²⁶

V příběhu rodiny Schmelzerů vystupuje celá řada pozoruhodných německých žen, ale žádná česká. V centru pozornosti vypravěče se objevují více mužští hrdinové. Ženy získávají na významu pouze v období války, tj. v době, kdy všichni zdraví muži jsou na frontě. V těchto letech je jen na nich, aby v chudém kraji sehnaly dostatek potravin nutných k přežití, v případě mladé Rózy dokonce za cenu poctivosti. V podobném světle jsou vylíčeny i ženy z farnosti Jana Böhma z knihy *Pátým pádem voláme smrt*. I ony během války udržovaly v chodu hospodářství, i ony musí v naprosté většině sdílet s muži poválečný osud odsunu.

Stereotypní pohled na německou ženu se objevuje i v románu *Peníze od Hitlera*. Gita sice jednak pochází z česko-německé rodiny, jednak má židovský původ a přežila koncentráky, ale stejně je na ni od samého konce války až po současnost nahlíženo jako na tu „Němku“. Především na obyvatelích Puklic lze dobře ukázat, jak se i v literárních dílech může odrazit dlouhověkost určitého stereotypu. Vždyť i po více než padesáti letech zůstala Gita ne pro tehdejší lidi, ale především pro generaci jejich dětí, případně už i vnuků, tou Němkou, která jim chce ukrást střechu nad hlavou.

4.3. Vypravěč

Na základě mnou vybraného souboru literárních děl, který lineárně pokrývá celé období poválečné tvorby až do současnosti, se dá ilustrovat proměna vypravěčské perspektivy. Pozice objektivního nepersonifikovaného vypravěče, který stojí nad vyprávěným textem, postupně ve sledovaných dílech ustupuje a je nahrazována ich-vypravěčem. Tento trend odpovídá podle mě snaze autorů vtáhnout čtenáře do děje, umožnit jim jednak lépe se vcítit do příběhu, jednak subjektivizovat vizi světa literárního díla vůči světu reálnému. Nejlepším příkladem toho je text Radky Denemarkové, v němž se čtenář teprve na samém konci po změně vypravěčské perspektivy dozví, že ona „objektivní realita“ vypadala trochu jinak, než jak si ji hlavní hrdinka coby dítě před válkou zapamatovala.

4.4. Odsun v německé literatuře

Podobný princip výběru a popisu pramenů by bylo možné uplatnit i na německojazyčnou literaturu. Jediným typem románu, který v daném přehledu

²⁶ Podobný osud ženské postavy jako objektu násilí je podrobně vylíčen v románu Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*, kterému se ale ve své práci blíže nevěnuji.

z pochopitelných důvodů chybí, je socialistickorealistický román. Vlnu druhé generace vyrovnávající se s válečným traumatem zastupuje např. Peter Härtling se svou knihou *Nachgetragene Liebe* (1980). Téma odsunu zpracované povídkovou formou přinášejí díla Josefa Mühlbergera. Nejnovějším a v současnosti nejintenzivněji recipovaným dílem je pak román Reinharda Jirgla *Die Unvollendeten* (2003). Z dalších autorů, kteří se tomuto tématu věnovali, je možné jmenovat např. Ericu Pedretti či Jörga Berniga. Analýza těchto textů by mohla ukázat, do jaké míry se Němci sami budou líčit v mezích zažitého stereotypu nevinných obětí války, nebo zda budou problematizovat otázku kolektivní viny celého německého národa.

5. ZÁVĚR

V této práci jsem se zaměřila na díla, v nichž je tematizována historická událost odsunu Němců z Československa po roce 1945. Postupem času mizí v literárních textech jasná hranice mezi Němcem a Čechem, častěji je využíváno postav dětí ze smíšeného manželství. Očividná je však absence příběhu, který by problematizoval osud českého Němce bez bezprostředních českých předků. Nejblíže je tomuto pohledu Šmídův *Cejch*. Téma odsunu Němců se tak v literatuře ukazuje jako zajímavé či nosné jen v okamžiku, kdy je jasně stanovena otázka, není-li daná postava také trochu Čechem. Problematizace odsunu Němců, kteří byli „pouze“ Němci, pak zůstává i nadále nepovšimnuta.

Dále jsem se věnovala otázce, do jaké míry odpovídá vyličení Němců ve vybraných textech českému stereotypu Němce. Došla jsem však k závěru, že v daném tématu je častěji popisován osud německých žen, němečtí vojáci i záškodnická činnost wehrwolfů zůstávají stranou. Jednotlivé popisy žen sice do jisté míry stereotypu Němce – nepřítel českého lidu vycházejí vstříc, zároveň ale znemožňují označovat je za přímé viníky, popř. účastníky válečného dění. Perzekuce, které byly německé ženy během odsunu vystaveny, se tak dostává do negativní konotace s tématem násilí vůči ženám.

Proměna vypravěčské perspektivy na vzorku vybraných děl ukázala odklon využití objektivních nepersonifikovaných vypravěčů příběhů, postupem času začalo být více využíváno subjektivní pozice ich-vypravěče. V současnosti pak dochází ke kombinaci obého, aby bylo dosaženo relativizace jediné pravdy.

Analýza výše zmíněných německojazyčných literárních textů by v této práci způsobila roztržnění tématu do dvou paralelních bloků. Tomuto rozboru a následnému srovnání se budu věnovat se své další práci.

6. LITERATURA

6.1. Prameny

BARÉNYI, Olga (1958): *Prager Totentanz*. München: Schild Verlag.

BARÉNYI, Olga (1961): *Das tote Geleise*. München: Kismet-Verlag.

DENEMARKOVÁ, Radka (2006): *Peníze pro Hitlera*. Brno: Host.

DURYCH, Jaroslav (1991): *Boží duha*. Praha: Melantrich.

KLIMENT, Alexandr (1990): *Nuda v Čechách*. Praha: Československý spisovatel.

KÖRNER, Vladimír (1967): *Adelheid*. Praha: Československý spisovatel.

PTÁČNÍK, Karel (1963): *Město na hranici*. Praha: Československý spisovatel.

ŘEZÁČ, Václav (1981): *Nástup*. Praha: Československý spisovatel.

SEDLMAYEROVÁ, Anna (1947): *Dům na zeleném svahu*. Havlíčkův Brod: Jiří Chvojka.

ŠMÍD, Zdeněk (1992): *Cejch*. Praha: Knižní klub.

VOKOLEK, Václav (1996): *Pátým pádem*. Praha: Triáda.

6.2. Literatura

ARBURG, Adrian von / STANĚK, Tomáš (eds.) (2010): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951. Díl I. Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici*. Zdeněk Susa: Středokluky.

ARBURG, Adrian von / STANĚK, Tomáš (eds.) (2010): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951. Díl II. Svazek 1. Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Zdeněk Susa: Středokluky.

ARBURG, Adrian von / STANĚK, Tomáš (eds.) (2010): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951. Díl II. Svazek 3. Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Zdeněk Susa: Středokluky.

BENEŠ, Edvard (1996): *Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*. Novotný, Karel (ed.). Dita: Praha.

BRENNER, Christiane (2009): *„Zwischen Ost und West“ Tschechische politische Diskurse 1945-1948*. München: R. Oldenburg.

- GLOTZ, Peter (2006): *Vyhnání. České země jako poučný případ*. Přel. Pilát, Vladimír. Praha a Litomyšl: Paseka.
- HAHN, Hans Hennig / MANNOVÁ, Elena (eds.) (2007): „12 Thesen zur Stereotypenforschung“ in: *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur historischen Stereotypenforschung*. Frankfurt am Main: Lang.
- HAHNOVÁ, Eva (1999): *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. Ústí n. Labem: albis international.
- HAMAN, Aleš (2004): „Existence ve zhrouceném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka“ in: Zand, Gertraude / Holý, Jiří (eds.): *Transfer / Vyhnání / Odsun v kontextu české literatury*. Brno: Host, s. 98-106.
- HOREČKA, Svatopluk (1951/2): *Thema odsunu Němců a osidlování pohraničí v českém románě*. Diplomová práce, FFUK.
- JEDLIČKOVÁ, Alena (1992): *Ke komu mluví vypravěč*. Praha: H&H.
- JECH, Karel (1993): *Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940-1945*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Jan Šabata.
- JUNGMANN, Milan (1993): „Prózy o česko-německých vztazích“ in: *Literární noviny* 1993, roč. 4, č. 29, s. 6.
- KRAFT, Claudia (2007): „Vyhnání Němců v polské a československé/české historické paměti“ in: Corneliessen, Christoph / Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatura – válka – vyhnání. Kultura vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí n. Labem: albis international.
- KŘEN, Jan / BROKLOVÁ, Eva (eds.) (1998): *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Karolinum: Praha.
- LEVI, Primo (2000): *Příměří*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Lexikon české literatury 2* (1993). Academia: Praha.
- MAIDL, Václav (1998): „Obraz německy mluvících postav a německého prostředí v české literatuře 19. a 20. století“ in: Křen, Jan / Broklová, Eva (eds.): *Obraz*

Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století. Karolinum: Praha.

MAREŠ, Michal (2009): *Přicházím z periferie republiky.* Jareš, Michal (ed.). Praha: Academia.

PAPOUŠEK, Vladimír (2004): „Hořký návrat do dějin. Česká a německá próza Olgy Barényi“ in: Zand, Gertraude / Holý, Jiří (eds.): *Transfer / Vyhnání / Odsun v kontextu české literatury.* Brno: Host, s. 140-148.

PATOČKA, Jan (1991): „Doslov“ in: Jaroslav Durych: *Boží duha.* Praha: Melantrich.

PEROUTKOVÁ, Michaela (2006): *Literarische und mündliche Erzählungen über die Vertreibung.* Berlin, WiKu.

PEROUTKOVÁ, Michaela (2008): *Vyhnání. Jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách.* Praha: Libri.

PEŠEK, Jiří (2004): „Vertreibung und Transfer 1938-1949 im Spiegel der tschechischen Geschichtswissenschaft seit 1989“ in: Zand, Gertraude / Holý, Jiří (eds.): *Transfer / Vyhnání / Odsun v kontextu české literatury.* Brno: Host, s. 29-42.

RAK, Jiří (1994): „Dědičný nepřítel“ in: *Bývalí Čechové.* Praha: H&H.

STANZEL, Franz K. (1988): *Teorie vyprávění.* Přel. Stromšík, Jiří. Praha: Odeon.

TOMÁŠ, Filip (2004): „Všechno tam na vás čeká! K dějinám české osidlovací literatury let 1947-1951“ in: Zand, Gertraude / Holý, Jiří (eds.): *Transfer / Vyhnání / Odsun v kontextu české literatury.* Brno: Host, s. 76-87.

ZAND, Gertraude (2004): „Václav Řezáčs Nástup – ein tschechischer Kolonialroman“ in: Zand, Gertraude / HOLÝ, Jiří (eds.): *Transfer / Vyhnání / Odsun v kontextu české literatury.* Brno: Host.

ZAND, Gertraude / HOLÝ, Jiří (eds.)(2004): *Transfer / Vyhnání / Odsun v kontextu české literatury.* Brno: Host.

6.3. Jiná média

[CB] Collegium Bohemicum (www) (ed.): Collegium Bohemicum o.p.s. (online), dostupné z:

http://www.collegiumbohemicum.cz/sess_e72f936091b645cc8e5286ab09e0e029/ (poslední přístup 3. 1. 2011).

[ČT] (www): Česká televize (ed.): Řekni, kde ti mrtví jsou (online), dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10311528596-rekni-kde-ti-mrtvi-jsou/211452801380001/> (poslední přístup 9. 5. 2011).

[ČT] (www): Česká televize (ed.): Sbohem český koutku (online), dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10213329031-sbohem-cesky-koutku/20956226648/> (poslední přístup 9. 5. 2011).

[ČT] (www): Česká televize (ed.): Zabíjení po česku (online), dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10267494151-zabijeni-po-cesku/> (poslední přístup 9. 5. 2011).